

Literatuurgeschiedenis schrijven en onderzoeken: schijnbaar eenvoudig, maar praktisch onbegrensd

Comparatieve literatuurgeschiedenissen
uit de eerste helft van de twintigste eeuw

Brenda Heeringa

4 augustus 2010

Literatuurgeschiedenis schrijven en onderzoeken: schijnbaar eenvoudig, maar praktisch onbegrensd

Comparatieve literatuurgeschiedenissen
uit de eerste helft van de twintigste eeuw

Brenda Heeringa

Literatuurwetenschap MA, Universiteit Utrecht

Studentnummer: 3033791

4 augustus 2010

Begeleider: Dr. A.B.G.M. van Kalmthout, Huygens Instituut Den Haag

Tweede lezer: Dr. F.D.G. de Glas, Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave

<i>Inhoudsopgave</i>	5
<i>Inleiding</i>	7
Vroege comparatieve literatuurgeschiedenissen.....	7
Probleemstelling: tot nu toe nauwelijks onderzoek naar comparatieve literatuurgeschiedenissen.....	8
Vraagstelling: de uiterlijke en inhoudelijke kenmerken van comparatieve literatuurgeschiedenissen.....	9
Onderzoeksmethode	10
Indeling.....	11
1. <i>Literatuurgeschiedenis: de term en het boek</i>	13
1.1 Literatuurgeschiedenis in de negentiende en de twintigste eeuw.....	15
1.2 Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteurs	18
1.2.1 Vorm	19
1.2.2 Inhoud.....	20
1.2.3 Doelstelling	21
1.2.4 Functie	21
2. <i>Vijf comparatieve literatuurgeschiedenissen</i>	23
2.1. Gerrit Kalff - <i>Westeuropesche Letterkunde: eerste en tweede deel</i> (1923-1924)	25
2.1.1 Achtergrond	25
2.1.2 Vorm	25
2.1.3 Inhoud.....	26
2.1.4 Doelstelling.....	26
2.1.5 Functie	27
2.2 S.W.F. Margadant - <i>De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren</i> (1930)	30
2.2.1 Achtergrond	30
2.2.2 Vorm	31
2.2.3 Inhoud.....	31
2.2.4 Doelstelling	32
2.2.5 Functie	33
2.3 J.L. Walch - <i>Het Boek der Wereldlitteratuur</i> (1943).....	37
2.3.1 Achtergrond	37
2.3.2 Vorm	38
2.3.3 Inhoud.....	38
2.3.4 Doelstelling	39
2.3.5 Functie	39
2.4 Franz de Backer – <i>Algemene Literatuurgeschiedenis: eerste tot en met vijfde deel</i> (1943- 1954).....	40
2.4.1 Achtergrond	40
2.4.2 Vorm	41
2.4.3 Inhoud.....	41
2.4.4 Doelstelling.....	42

2.5	F.W. van Heerikhuizen - <i>Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken - Deel I: Van de vroegste tijden tot ongeveer 1825 (1951) en Deel II: De nieuwste tijd (van ongeveer 1825 tot heden) (1956)</i>	44
2.5.1	Achtergrond	44
2.5.2	Vorm	45
2.5.3	Inhoud	45
2.5.4	Doelstelling	46
2.5.5	Functie	48
2.6	Samenvatting	49
3	<i>Casus: Shakespeare</i>	53
3.1	Shakespeare in Kalffs <i>Westeuropesche Letterkunde (eerste deel)</i>	54
3.2	Shakespeare in Margadants <i>De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren</i>	55
3.3	Shakespeare in Walchs <i>Het Boek der Wereldliteratuur</i>	57
3.4	Shakespeare in De Backers <i>Algemene Literatuurgeschiedenis</i>	58
3.5	Shakespeare in Van Heerikhuizens <i>Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken</i>	60
3.6	Conclusie van de casus	62
	<i>Conclusies en aanbevelingen</i>	65
	Conclusie	65
	Aanbevelingen voor nader onderzoek	67
	<i>Bibliografie</i>	69
	<i>Bijlage: Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteurs</i>	73
	W.J.A. Jonckbloet - <i>Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde (1881-1885)</i>	73
	J. ten Brink - <i>Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw (1888-1889)</i> ...	74
	J. te Winkel - <i>Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde (1908-1921)</i>	74
	G. Kalff - <i>Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde (1906-1912)</i>	75
	G.A. van Es & G.S. Overdiep - <i>Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden (1948)</i>	75

Inleiding

In de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw verschenen enkele comparatieve literatuurgeschiedenissen in Nederland. Hieronder verstaan we in deze scriptie boekwerken die niet alleen literatuur uit eigen land, maar ook uit andere delen van de wereld bespreken, waardoor literaturen uit verschillende landen met elkaar te vergelijken zijn. Bovendien plaatsen deze boeken literatuur uit zowel vroeger tijden als uit het recentere verleden naast elkaar. Aangezien al vanaf het begin van de negentiende eeuw werken verschenen die de Nederlandse letterkunde beschreven, was het fenomeen literatuurgeschiedenis niet nieuw. In vergelijking tot nationale literatuurgeschiedenissen beoogden de comparatieve varianten echter meer inzicht te bieden in vreemde culturen, talen, literaturen en historie.

Volgens Jacob Prinsen, in het begin van de twintigste eeuw te Amsterdam hoogleraar in de esthetiek der letterkunde en de vergelijkende literatuurgeschiedenis, bestond in de genoemde periode behoefte aan wetenschappelijke werken die de lezer een overzicht boden van de veelheid aan literatuur die in de loop der eeuwen geschreven was. Hij doelde daarmee niet alleen op literatuur van Nederlandse bodem, maar hij betrok hierbij ook literatuur die in andere delen van de wereld was verschenen. Er zou een bepaalde interesse in het vreemde zijn. (Prinsen 1923: 13)

Vroege comparatieve literatuurgeschiedenissen

Hoewel er in Nederland in de negentiende eeuw vooral literatuurgeschiedenissen verschenen die betrekking hadden op Nederlandse literatuur, waren er in die periode ook al enkele comparatieve literatuurgeschiedenissen verschenen. De eerste Nederlandse studie naar vergelijkende literatuurgeschiedenis die bekend is, is van de hand van letterkundige Willem de Clercq (1795-1844). In 1824 schreef hij een verhandeling waarin hij dieper inging op de vraag welke invloed de Italiaanse, Spaanse, Franse en Duitse letterkunde hebben gehad op de Nederlandse taal- en letterkunde.¹ Vergelijkende literatuurgeschiedenissen uit de tweede helft van de negentiende eeuw zijn *Beknopte geschiedenis der nieuwe letteren* (1876) geschreven door

¹ De exacte titel van dit werk van de hand van Willem de Clercq luidt: *Verhandeling van den Heer Willem de Clercq, ter beantwoording der vraag: Welken invloed heeft vreemde letterkunde, inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche taal- en letterkunde, sinds het begin der vijftiende eeuw tot op onze dagen?*

de omstreden letterkundige Johannes van Vloten (1818-1883) en *Handleiding tot de geschiedenis der letterkunde, vooral van den nieuweren tijd* (1869-1873) door Willem Doorenbos. In het begin van de twintigste eeuw verscheen *Der wereld letterkunde, voor Nederlanders bewerkt* (1909-1911) door boekhandelaar en letterkundige P.A.M. Boele van Hensbroek (1853-1912). Dit boek stond niet geheel op zichzelf daar het een bewerking was van Otto von Leixners (1847-1907) *Illustrierte Literaturgeschichte*. Boele van Hensbroek probeerde de in dat boek behandelde literatuur weer te geven vanuit een Nederlands perspectief. Deze drie in Nederland verschenen werken lieten literair werk uit de oudheid nog buiten beschouwing en richtten zich op literatuur vanaf de middeleeuwen. Een goed bruikbare en volledige comparatieve literatuurgeschiedenis, die zich richtte op alle perioden van de literatuurgeschiedenis, gezien vanuit een internationaal perspectief, was dus nog niet voorhanden.

Probleemstelling: tot nu toe nauwelijks onderzoek naar comparatieve literatuurgeschiedenissen

Dat complete wereldliteratuurgeschiedenissen relatief weinig voorkwamen, wil echter niet zeggen dat het schrijven van een goed bruikbare nationale literatuurgeschiedenis een eenvoudige en zuiver afgebakende taak was. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een themanummer van *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse Letterkunde* dat eind 1989 verscheen. Dit nummer beschreef een aantal zogenoemde erflaters van de Nederlandse literatuurgeschiedenis: negen auteurs van boekwerken over de geschiedenis van de Nederlandse literatuur worden in dit nummer besproken. De artikelen besteden onder meer aandacht aan perspectieven en methoden van onderzoek als het gaat om een dergelijk groot project als het schrijven van een Nederlandse literatuurgeschiedenis, en aan de schrijfwijzen en de standpunten van de auteurs. Ook de doelstellingen van de auteurs, voortkomend uit hun literatuuropvattingen en hun politieke idealen, komen aan bod. De onderwerpen van de artikelen in dit themanummer zijn voortgekomen uit uitvoerig onderzoek naar zowel literatuurgeschiedenissen in het algemeen als naar die over Nederlandse literatuur en hun auteurs.

Het lijkt voor de hand te liggen dat de methoden van onderzoek die bruikbaar waren voor onderzoek naar nationale literatuurgeschiedenissen dat ook zijn voor de comparatieve literatuurgeschiedenissen die in het Nederland van de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw zijn verschenen. Er zijn echter nauwelijks aanwijzingen voor het bestaan van noemenswaardige studies naar deze werken. Dat er in meerdere mate studies naar nationale literatuurgeschiedenissen bestaan en dat er veel minder studies naar comparatieve literatuurgeschiedenissen zijn, vormt het uitgangspunt van deze scriptie.

Een verklaring voor het feit dat dergelijke studies bijna niet bestaan kan gezocht worden in de mogelijkheid dat comparatieve literatuurgeschiedenissen te weinig specialistisch zijn voor wetenschappelijk en educatief gebruik. Het aantal onderwerpen dat in een comparatieve literatuurgeschiedenis behandeld wordt is enorm. Daarom zal de geïnteresseerde lezer van dergelijke wereldliteratuurgeschiedenissen vaak ook een ander boek moeten naslaan om gericht op zoek te gaan naar de benodigde informatie.

Een andere verklaring zou kunnen liggen in het ondergeschikte belang dat internationale literatuur in het onderwijs heeft gehad ten opzichte van de nationale literatuur. Terwijl eerdere pogingen daartoe in de jaren dertig van de vorige eeuw mislukten, is vakoverstijgend literatuuronderwijs pas relatief kortgeleden ingevoerd. Ook is er voor de Tweede Wereldoorlog in het Nederlandse onderwijs gesteggeld over het al dan niet examineren in letterkunde van de vreemde talen.² Dit zou gevolgen gehad kunnen hebben voor het gebruik van handboeken over die internationale letterkunde, in ieder geval op scholen.

Een ander antwoord op de vraag waarom er bijna geen onderzoek is gedaan naar comparatieve literatuurgeschiedenissen, terwijl dergelijke studies naar nationale literatuurgeschiedenissen wel bestaan, is op te maken uit het proefschrift van Nico Laan, literatuurwetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam. Hij schrijft dat de verwevenheid van literatuur- en cultuurgeschiedenis typerend is voor het onderzoek aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Daarbij kwam de neiging van ambitieuze literatuurhistorici om steeds nieuwe terreinen in hun onderzoek op te nemen, zonder een gerichte keuze te maken voor een hoofdonderwerp. Omdat deze wetenschappers zo veel mogelijk aspecten wilden betrekken bij hun onderzoek, werd daarin geen van de bestaande literatuurgeschiedenissen wat betreft alle aspecten tot in detail besproken. (Laan: 154)

Vraagstelling: de uiterlijke en inhoudelijke kenmerken van comparatieve literatuurgeschiedenissen

Er kunnen uiteenlopende redenen zijn geweest waarom de literatuurwetenschap niet of nauwelijks aandacht heeft besteed aan comparatieve literatuurgeschiedenissen. Het feit dat dergelijke studies niet bestaan kan een uitgangspunt vormen voor andere vragen over literatuurgeschiedenissen, en dan met name literatuurgeschiedenissen die een groter deel van de literatuur beschrijven dan slechts de nationale. Het is de moeite waard om comparatieve literatuurgeschiedenissen nader te bestuderen, omdat er in de loop van de negentiende en de

² Zie hiervoor bijvoorbeeld Van Kalmthout, T. 2010 "Minister Marchant schaft het hbs-examen in de letterkunde van de vreemde talen af". In: Van den Braber, H. & J. Gielkens (red.). *In 1934: Nederlandse cultuur in de internationale context*. Amsterdam: Querido. 127-135.

twintigste eeuw steeds nieuwe exemplaren verschenen. Een globale beschrijving, zoals die in de eerste alinea van deze inleiding is gegeven, volstaat niet om een beter beeld van dergelijke werken te verkrijgen.

Deze scriptie poogt daarom alsnog duidelijkheid te scheppen over comparatieve literatuurgeschiedenissen en dan met name wat hun uiterlijke en inhoudelijke kenmerken betreft. Hoe zagen ze eruit? Welke onderwerpen behandelden ze? Wat probeerden ze te bereiken en slaagden ze in hun opzet? Omdat er nog geen vergelijkbaar onderzoek is gedaan dat als leidraad zou kunnen dienen, is voor deze scriptie een onderzoeksmethode ontworpen die geïnspireerd is op onderzoek naar literatuurgeschiedenissen over de Nederlandse literatuur.

Onderzoeksmethode

Bij een Nederlandse literatuurgeschiedenis poogt de auteur vooral een overzicht te geven van de chronologie van de nationale literatuur, in principe zonder daar andere landen, culturen en literaturen bij te betrekken. Omdat de chronologie zowel in nationale als in comparatieve literatuurgeschiedenissen aanwezig is, vormt slechts de factor tijd in dit opzicht een overeenkomst tussen beide. Zoals het woord comparatieve literatuurgeschiedenis al aanduidt, heeft een dergelijk boek de bedoeling literaturen en geschiedenissen uit verschillende landen en tijden met elkaar te vergelijken. Het is dus niet een vereiste dat de gehele wereldliteratuur wordt besproken, maar er moet wel voldoende vergelijkingsmateriaal zijn. Op basis van dit materiaal kunnen de auteurs van de literatuurgeschiedenissen vanuit uiteenlopende perspectieven hun kennis over de literatuur ten toon spreiden. Zo kunnen zij de lezer de verschillen en overeenkomsten tussen auteurs, stromingen en genres, maar ook tussen landen onderling laten ontdekken.

Er bestaan dus twee belangrijke verschillen tussen een nationale literatuurgeschiedenis en een literatuurgeschiedenis die de literatuur uit een groter deel van de wereld behandelt, namelijk het vergelijkende aspect en het geografische gebied dat de boeken behandelen. Dergelijke werken komen echter ook sterk overeen. Deze overeenkomsten in de doelstelling van beide soorten literatuurgeschiedenissen maken het waarschijnlijk dat de methoden die toegepast kunnen worden bij onderzoek naar nationale literatuurgeschiedenissen ook toepasbaar zijn bij studies naar comparatieve literatuurgeschiedenissen. Daarom baseert deze scriptie zich op de methoden die zijn gebruikt in het onderzoek naar Nederlandse literatuurgeschiedenissen. Waarop hebben literatuurwetenschappers die deze boeken hebben onderzocht, gelet?

Indeling

De scriptie vangt aan met een hoofdstuk over literatuurgeschiedenis, waarover verschillende opvattingen en theorieën van letterkundigen en literatuurhistorici aan de orde zullen komen. Het tweede hoofdstuk behandelt het onderwerp comparatieve literatuurgeschiedenissen. Een aantal vragen is daarbij van belang. Welke comparatieve literatuurgeschiedenissen zijn bekend in Nederland? Door wie zijn deze literatuurgeschiedenissen geschreven en wat is de achtergrond van deze auteurs? Wat waren de doelstellingen van de auteurs van deze boeken en hoe hebben ze geprobeerd te realiseren wat zij voor ogen hadden? Dit hoofdstuk licht de keuze toe van een selectie van vijf van de in Nederland bekende wereldliteratuurgeschiedenissen. Ook de aanpak van het onderzoek naar die vijf boekwerken komt aan de orde.

In het laatste hoofdstuk volgt een verslag van een onderzoekscasus. Deze casus richt zich op William Shakespeare, een beroemd en bekend auteur, zowel bij het verschijnen van de wereldliteratuurgeschiedenissen als tegenwoordig. Vanwege de bekendheid van de auteur is de kans groot dat er aan de samenstellers van de literatuurgeschiedenissen veel informatie over hem ter beschikking stond, zodat het waarschijnlijk is dat zij over deze auteurs en hun werk uitvoerig konden schrijven. Het onderzoek bestaat uit het noteren van het aantal pagina's dat daadwerkelijk aan de auteur wordt besteed en welke dingen er over hem worden gezegd. Ook wordt er gekeken op welke manier de auteurs deze dingen zeggen, met andere woorden welke schrijfstijl men heeft. Een andere vraag waarop in dit korte onderzoek naar comparatieve literatuurgeschiedenissen antwoord wordt gezocht is of de auteur van de literatuurgeschiedenis een waardeoordeel over Shakespeare uitspreekt. In de gevallen waarin fragmenten van diens literaire werken zijn afgedrukt, zullen ook deze geïnventariseerd worden. Van belang is hoeveel ruimte er aan die fragmenten besteed is.

1. Literatuurgeschiedenis: de term en het boek

Hoewel literatuur en onderzoek ernaar al vele eeuwen bestaat, is literatuur als afgebakend wetenschapsterrein iets van de laatste vier eeuwen. In de literatuurwetenschap is het werk 'Wat is literatuur?', geschreven door de Franse filosoof en auteur Jean-Paul Sartre (1905-1980), erg bekend. In zijn essay schreef Sartre dat de subjectiviteit van de lezer de inhoud aan het literaire object toekent. De woorden in een tekst wekken een bepaald gevoel bij de lezer op, een gevoel dat ontstaat door de ervaringen die hij gedurende zijn leven heeft meegenomen. De subjectiviteit van de lezer die Sartre noemt is bepalend voor de verandering in opvattingen over literatuur. Het collectieve geheugen van het volk en de tradities waarmee mensen leven zorgen voor een bepaald referentiekader. In de achttiende eeuw bijvoorbeeld was literatuur niet zoals nu het geval is een vorm van ontspanning, maar werden boeken vooral gebruikt om kennis te vergaren. En ten tijde van de oude Grieken en Romeinen vormde literatuur vooral een orale traditie. Teksten werden mondeling overgebracht en pas later op schrift gesteld.

Sartre is niet de enige geweest die zich heeft afgevraagd wat literatuur is en wanneer iets literatuur is. Het boek *Theory of Literature* (1949) van de hand van de twee Amerikaanse literaire critici René Wellek en Austen Warren is hiervan een voorbeeld. Meer recente literatuurwetenschappers die over literatuurtheorie schrijven zijn de Nederlander Douwe Fokkema (1931) en de van oorsprong Duitse Elrud Ibsch (1935). Onder andere hun boek *Literatuurwetenschap & cultuuroverdracht* (1992) is belangrijk voor de huidige literatuurwetenschap.

Tegenwoordig bestaan er nog steeds veel theorieën en opvattingen over wat een tekst tot literatuur maakt, wat in het kader van het onderzoek naar literatuurgeschiedenissen zeer interessant is. Het zoeken naar een eenduidige definitie voor literatuur is echter met betrekking tot deze scriptie niet van belang, aangezien iedere auteur van de hierin voorkomende literatuurgeschiedenissen, hierover zijn eigen ideeën had. Wel van belang is de vraag wat iets tot een literatuurgeschiedenis maakt. Om een overzicht te verkrijgen van criteria waaraan een literatuurgeschiedenis zou moeten voldoen volgens de hedendaagse literatuurcritici, zal in dit hoofdstuk een overzicht volgen waaruit opvattingen over de betekenis van de term literatuurgeschiedenis iets duidelijker naar voren zouden moeten komen.

Wat de exacte definitie van literatuurgeschiedenis is, is een vraag die tot nu toe onbeantwoord is gebleven. Bestaat er eigenlijk wel een afgebakend kader van aspecten waaraan een literatuurgeschiedenis zou moeten voldoen? Op deze vragen gaat Sophie Levie, hoogleraar algemene cultuurwetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen, in haar artikel

“Literatuurgeschiedschrijving”³ in. Zij schrijft dat de relatie tussen literatuurgeschiedenis en literatuur niet zo eenvoudig is als men vaak denkt. Dat er veel verschillende en uiteenlopende opvattingen bestaan over de vraag wat literatuur is, heeft tot gevolg dat er ook veel variatie is in literatuurtheoretische inzichten. Levie betoogt dat de manier waarop een literatuurgeschiedenis eruitziet afhankelijk is van de perspectieven die de auteur heeft gekozen, maar ook van de systematiek waarmee het geselecteerde materiaal is geordend. De derde factor die van invloed is op de uiterlijke vorm en de inhoud van een literatuurgeschiedenis is het publiek dat de auteur bij het maken van zijn boek als doelgroep voor ogen heeft gehad. (Levie 1991: 252-254) Levie gaat in op de theorieën van de Franse literatuurhistoricus Hippolyte Taine (1828-1893), de Russisch formalisten, en de theorieën over het periodebegrip van Wellek en Warren.

Taine had een positivistische wetenschapsopvatting en ter verklaring van literaire verschijnselen zocht hij wetmatigheden door natuurwetenschappelijke onderzoeksmethoden tot ideaal te verheffen. Hiertoe relateerde hij ras, milieu en tijdsgeest van de auteur aan literaire teksten in een poging bepaalde kenmerken van de tekst te verklaren. Volgens Taine moest literatuur en literatuuronderzoek nauw verbonden zijn met de tijd waarin zij respectievelijk geschreven en verricht werden. Door de bovengenoemde drie categorieën in zijn werk te gebruiken, probeerde hij objectiviteit in het onderzoek te introduceren. De biografie van de auteur had in Taines tijd dus een belangrijke plaats in het onderzoek. (Levie: 254-257)

Tegen dit laatste hebben de Russisch formalisten zich met succes verzet. Zij vonden dat literatuurgeschiedenis zich niet alleen moest richten op biografische en psychologische analyses van de individuele auteurs. De formalisten richtten zich op teksten en ze beschreven hoe teksten waren gemaakt; het ging om het blootleggen van procedés. Echter, Jurij Tynjanov (1894-1943) meende dat dergelijke definities van literatuur in conflict kwamen met het zogenoemde literaire feit. Hij betoogde dat het principe van literaire evolutie een strijd was en vervolgens een aflossing van literaire verschijnselen, zoals het feit dat het taalgebruik in de loop der tijd in literatuur verandert. Het begrip periodecode dat structuralisten Wellek en Warren introduceerden, behelsde het geheel van regels die golden voor de verzameling literaire teksten uit die periode. Het kwam er op neer dat literaire teksten volgens hen via een bepaalde code geproduceerd waren. (Levie: 257-259, 263-264)

In zijn proefschrift schrijft Nico Laan dat het innovatieve karakter van de structuralisten en de formalisten in de moderne literatuurwetenschap wordt overdreven. Hij meent dat bij de formalisten onderling soms onoverbrugbare meningsverschillen bestonden. Aan de andere kant waren ze het er wel over eens dat de canon niet allesbepalend was, waardoor ze weinig grenzen

³ In: Zeeman, P. 1991 *Literatuur en context: een inleiding in de literatuurwetenschap*. Nijmegen: SUN.

aan de literatuur stelden. De formalisten waren geïnteresseerd in analyses en niet in oordelen. Laan schaart in dit opzicht Taine, maar bijvoorbeeld ook de Nederlander Jan te Winkel (1847-1927), onder de voorlopers van de formalisten. Ook Laan behandelt Tynjanov die de term 'literaire evolutie' introduceerde. Volgens Laan meende Tynjanov dat onderzoekers in plaats van zich af te vragen wat literatuur is, zich beter konden richten op de vraag onder welke voorwaarden iets als literatuur wordt erkend en hoe ze haar status verliest of herwint. (Laan 2007: 159, 166, 168, 170, 183)

Wat Laan ook beaamt is dat alle schrijvers van literatuurgeschiedenissen steeds de nadruk legden op nieuwe benaderingswijzen en methodes waarmee ze hun werk hadden volbracht. Allen probeerden vernieuwend te zijn en te demonstreren dat hun werk het meest actueel was. Volgens Laan werd het de literatuurhistorici uit voorafgaande perioden verweten dat ze het niet gelukt was de literatuurgeschiedenis een eigen status te verlenen. (Laan: 152) En zoals literatuur die geen status geniet niet wordt opgenomen in een literatuurgeschiedenis, zo wordt een boek zonder wetenschappelijke status niet opgenomen in het wetenschappelijke curriculum.

1.1 Literatuurgeschiedenis in de negentiende en de twintigste eeuw

Wanneer we kijken naar het begrip 'literatuurgeschiedenis', zoals dat vroeg in de negentiende eeuw werd gebruikt, lijkt er sprake te zijn van een overlap met het begrip 'literatuuronderwijs'. Boeken die voor het onderwijs in de letterkunde werden gebruikt, gaven een geschiedenis, een overzicht van de literatuur, die aan de orde kwam. Men dacht bij het woord literatuurgeschiedenis in de eerste plaats aan

een historisch overzicht, waartoe ook de geschriften van 'enkele der voornaamste auteurs' moesten worden gelezen. (Johannes 2006: 61-62)

Het literatuuronderwijs in die tijd bestond vooral uit het bestuderen van de literatuurgeschiedenis. Hierbij konden fragmenten van teksten van belangrijke auteurs als illustratiemateriaal dienen. Dat er later ook behoefte was aan een vergelijkende vorm van literatuuronderwijs, blijkt uit het gebruik van *Handleiding tot de geschiedenis der letterkunde, vooral van den nieuweren tijd* (1869-1873) van Willem Doorenbos. Dit boek richtte zich op inzicht in verbanden en samenhangen tussen de literatuur in verschillende tijden en landen. (Johannes: 59) Over de doelgroep van dit boek zegt een advertentie uit het dagblad *Het nieuws van den dag* van woensdag 23 november 1887 het volgende:

Voor onderwijzers, leerlingen van Hoogere Burgerscholen en Gymnasia heeft het een bijzondere waarde, terwijl het werk een aangename lectuur aanbiedt voor allen, die met het denken en dichten der grootste vernuften van vroegere en latere tijden zich willen bekend maken.
(*Het nieuws van den dag: kleine courant* 1887)

Ook Gerrit Kalff (1856-1923), een auteur van zowel een zevendelige Nederlandse als een comparatieve literatuurgeschiedenis, beide verschenen in het eerste kwart van de twintigste eeuw, had zijn opvattingen over literatuurgeschiedschrijving. Naast het schrijven van zijn literatuurgeschiedenissen, waarin hij sporadisch een algemene opmerking maakte over literatuurgeschiedschrijving, bestudeerde hij de theorie van de literatuurgeschiedenis. Een boek van zijn hand dat daarover gaat is *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis*, waarvan de eerste druk in 1914 verscheen. In dit werk noemde Kalff verschillende aspecten van de literatuurgeschiedenis, waarbij hij de elementen smaak en algemene ontwikkeling van groot belang achtte. Om zijn eigen opvatting over literatuurgeschiedschrijving en literatuurgeschiedenis te beargumenteren gebruikte Kalff de achtergronden, werken en opvattingen van gevestigde literatuurhistorici en literatuurcritici uit zowel binnen- als buitenland.⁴ Naar aanleiding van definities die Kalff in zijn boek gaf is onderzoek gedaan naar de vraag in hoeverre Kalff in zijn zevendelige *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1906-1912) beantwoordde aan deze idealen. (Luger: 339) Dergelijk onderzoek bestaat tot nog toe niet met betrekking tot Kalffs comparatieve werk *Westeuropesche Letterkunde*. Het zou interessant zijn dit boek en ook andere comparatieve literatuurgeschiedenissen aan de literatuurhistorische opvattingen van Kalff zijn collega's te toetsen.

Kalff was zich bewust van het feit dat onder literatuurgeschiedschrijvers verschillende opvattingen over literatuurgeschiedschrijving bestaan:

Bij den een zal het historisch element overheerschen, bij den ander het wijsgeerige, bij een derde het aesthetische, bij een vierde het biografische [...]. (Kalff 1923b: 249)

⁴ In zijn *Inleiding* noemt Kalff literatuurgeschiedschrijving “[e]en verhaal welks gegevens, na wetenschappelijk onderzoek deugdelijk bevonden, met zorg zijn geschift, met inzicht gerangschikt, met talent gegroepeerd en zóó dat het belangrijke op den voorgrond komt, het onbelangrijke op den achtergrond blijft; een verhaal dat ons de literatuur toont in haar samenhang met het staatkundig en het maatschappelijk leven, de werken in verband met het leven en het wezen der kunstenaars; een historische galerij van onderling verbonden schilderijen en portretten, die ons het karakteristieke zoowel van de werken als van de auteurs doet zien; een geschiedverhaal, dat onzen waarheidszin bevredigt waar het helder uiteenzet of overtuigend betoogt, dat onzen smaak bekoort door zijne schetsen of schilderijen in eenvoudige zuivere taal, dat wetenschap en kunst in schoone evenredigheid vereenigt en daarom zelf een bescheiden plaats mag innemen onder de letterkundige kunstwerken.” (Kalff 1923b: 250)

Kalff erkende dat al deze elementen bij literatuurgeschiedschrijving aan de orde dienen te komen, maar dat iedere geschiedschrijver vanuit een ander perspectief schrijft. Om dit standpunt uit te leggen ging ook Kalff in op de opvattingen van Hippolyte Taine, die de letterkunde probeerde te verklaren als een voortbrengsel van de natuur. Kalff benoemde de drie invloeden die de natuur volgens Taine op literatuur zou hebben als volgt: "ras en erfelijkheid; de staatkundige, maatschappelijke en fysieke omgeving; en de tijd." (Kalff 1923 b: 273)

Opvattingen van andere literatuurhistorici en -critici die in Kalffs *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis* aan de orde komen, zijn bijvoorbeeld die van de Duitse filoloog Wilhelm Scherer (1848-1886) en de Engelse schrijver William John Courthope (1842-1917). Zij beschouwden de literatuurgeschiedenis als een spiegel van de algemene volksgeschiedenis. De mening van Courthope was bovendien dat het beschrijven van literatuur meer is dan een algemene geschiedenis: het is kunstgeschiedenis. De Franse broers Alfred (1845-1923) en Maurice (1846-1935) Croiset die aan het einde van de negentiende eeuw een geschiedenis van de Griekse literatuur hadden geschreven, noemden de geschiedenis van de letterkunde "de geschiedenis eener kunst, de kunst van schrijven." (Kalff 1923b: 301)

Naast de definitie die Kalff noemde in zijn *Inleiding* gaf Kalff in het artikel "Algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis: een leemte in ons hoger onderwijs." in het tijdschrift *Vragen des Tijds* de volgende definitie:

[H]et naast elkaar plaatsen van twee of meer letterkundige werken, persoonlijkheden, verschijnselen of hele literaturen [...], om door nauwlettende beschouwing van verschil en overeenkomst, het onderling vergeleken scherper te begrenzen, beter te leren kennen, dieper te peilen, zuiverder te gevoelen, juister te waarden. (Kalff 1916: 469)

Zoals ook F.W. van Heerikhuizen (1910-1969), auteur van een van de vijf comparatieve literatuurgeschiedenissen die later aan de orde zullen komen, in zijn voorrede van *Gestalte der Tijden* schrijft is een het schrijven van een wereldliteratuurgeschiedenis nogal een onderneming:

Het terrein is practisch onbegrensd; er moet streng worden geschift. [...] Wat moet er worden opgenomen en wat niet meer? [...] On ne peut pas contenter tout le monde et son père. (Van Heerikhuizen 1951: 7)

Zoals ook in de laatste zin van dit citaat van Van Heerikhuizen te lezen is heeft iedere samensteller van een literatuurgeschiedenis, maar ook iedere lezer ervan, andere ideeën over de vraag welke auteurs belangrijk genoeg zijn om genoemd te worden in het werk. Ook over de kwestie hoeveel ruimte aan iedere afzonderlijke auteur besteed moet worden zijn de meningen verdeeld. De samensteller mag dan wel degene zijn die de informatie schift en rangschikt, de lezer moet uiteindelijk met de literatuurgeschiedenis kunnen werken. Dan pas zal blijken of het

boek voor hem of haar bruikbaar is, in die zin dat de lezer erin kan vinden wat hij of zij verwacht te vinden. Een lezer wil ook niet afgeschrikt worden door informatie die op het eerste gezicht overbodig lijkt. Voor iemand die voorheen slechts boeken over de Nederlandse letterkunde heeft ingezien en Nederlandstalige literatuur heeft gelezen, zou alleen al het formaat of de inhoudsopgave van een comparatieve literatuurgeschiedenis terughoudendheid kunnen opwekken.

1.2 Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteurs

Het in de inleiding al ter sprake gekomen themanummer 'Levend Begraven? Erflaters van de Nederlandse literatuurgeschiedenis' van *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse Letterkunde* behandelt Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteurs. Deze auteurs hebben aan het einde van de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw gezorgd voor belangrijke overzichten van de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Deze werken verschilden onderling van elkaar, bijvoorbeeld in vorm en omvang. De ene auteur schreef een boekwerk dat bestond uit een enkel deel, iemand anders schreef of werkte mee aan een literatuurgeschiedenis die uit meerdere delen bestond. Maar ook qua inhoud verschilden de boeken. De ene literatuurgeschiedenis was een opsomming van droge feiten, terwijl een ander boek naast de theorie interessante anekdotes toevoegde en de lezer fragmenten van toneelstukken, gedichten of verhalen toonde. Zowel de auteurs van de boeken als de lezers hadden hun eigen opvattingen over literatuur en de geschiedenis ervan. Allen hadden andere meningen over wat er in een literatuurgeschiedenis zou moeten staan en hoe die informatie geformuleerd zou moeten zijn.

De literatuurgeschiedenissen die in *Literatuur* besproken worden, zijn verschenen in de periode tussen 1888 en 1952. Daarmee zijn het relatief recente werken, aangezien de ontwikkeling van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving al rond 1800 begon. Auteurs als Hendrik van Wijn (1740-1831) met zijn *Historische en letterkundige avondstonden*, waarvan hieronder in figuur 1. een advertentie is opgenomen, en Jacob van Dijk (1745-1828) waren vroege auteurs van Nederlandse literatuurgeschiedenissen. Hoewel Van Dijk zijn *Nagelaten schriften* al in 1790 schreef, werd dit werk, toen reeds behoorlijk gedateerd, pas in 1832 in ongewijzigde vorm uitgegeven. Ook Matthijs Siegenbeek (1774-1854), buitengewoon hoogleraar aan de Leidse universiteit, en Jeronimo de Vries (1776-1853), autodidact op het gebied van literatuur, schreven werken die kunnen gelden als de voedingsbodem voor wat later de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving werd. (Van den Berg 1989: 320-323)

Figuur 1. Advertentie voor Van Wijns *Historische en letterkundige avondstonden*.

*. * By J. ALLART, Boekverkooper te *Amsterdam*, is onlangs van de Pers gekomen: HUISZITTEND LEVEN. Levattende eenige MENGELSTOFFEN over afzonderlyke en voorheen weinig of niet bewerkte Onderwerpen, betreklyk tot de LETTER-, HISTORIE- en OUDHEIDKUNDE van NEDERLAND, door Mr. H. VAN WYN, 1ste Deel 1ste Stuk. Ook zyn by bovengemelde, van denzelfden Auteur, gedrukt en nog te bekomen: I. HISTORISCHE en LETTERKUNDIGE AVONDSTONDEN, ter opheldering van eenige Zeden der Nederlanderen, byzonderlyk in derzelver daaglyks en huislyk Leven enz.; doormengd met eenige opgave van hier te Lande gevondene, maar nog niet beschrevene Romoinsche Overblyfselen enz., met bygevoegde Afbeeldingen. II. BYVOEGZELS en AANMERKINGEN, betaande in noodige NALEZINGEN voor de *Vaderl. Historie* van J. WAGENAAR, 2 Deelen. III. BYVOEGZELS en AANMERKINGEN op de *Vaderlandsche Historie*, 4 Deelen, door Mr. H. van Wyn, Mr N. C. Lambrechtzen, Mr. Ant. Martini, E. M. Engelberts en anderen.

Bron: *Rotterdamsche Courant*. 3 juni 1802

De auteurs die in het tijdschrift *Literatuur* worden aangeduid als de belangrijkste samenstellers van Nederlandse literatuurgeschiedenissen zijn W.J.A. Jonckbloet (1817-1885), Jan ten Brink (1834-1901), Jan te Winkel (1847-1927), Gerrit Kalff (1856-1923), C.G.N. de Vooy (1873-1955), Jozef van Mierlo (1878-1958), G.A. van Es (1904-1981), W.J.M.A. Asselbergs (1903-1968) en G.P.M. Knuvelder (1902-1982). Hoewel - of omdat - alle hierboven genoemde schrijvers en hun werk in die mate interessant zijn dat er veel over is te vertellen, is de hoofdtekst van deze scriptie niet de uitgelezen plaats om hun aller leven en werk tot in detail te behandelen. De artikelen over deze Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteurs bieden de mogelijkheid een onderzoeksmethode te destilleren, op basis van belangrijke kenmerken over dergelijke literatuurgeschiedenissen die in de artikelen genoemd zijn. Deze onderzoeksmethode kan voor deze scriptie dienen als leidraad voor het onderzoek naar comparatieve literatuurgeschiedenissen. Hieronder zullen de belangrijkste conclusies uit dergelijk onderzoek volgen. De bijlage achter deze scriptie bevat gedetailleerdere beschrijvingen van onderzoek naar de Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteur.

Uit de hierboven genoemde onderzoeken naar Nederlandse literatuurgeschiedenissen blijkt dat, hoewel onderzoekers op verschillende manieren naar dergelijke boekwerken kijken, er ook veel overeenkomsten bestaan in hun methode en de uitkomsten van hun onderzoek. De belangrijkste en meest opvallende uitkomsten worden hieronder besproken. Er bestaan vier aspecten die bij een onderzoek naar literatuurgeschiedenissen aan de orde komen.

1.2.1 Vorm

Het eerste aspect waarop een literatuurgeschiedenis onderzocht zou kunnen worden, de vorm, heeft betrekking op het uiterlijk van het boek. Afgezien van enkele afbeeldingen van de boekwerken wordt er in de artikelen niet diep op de vorm ingegaan. Hoewel over dit aspect niet meer is te vertellen dan de afmetingen, het aantal pagina's, het materiaal waarin het boek gebonden is en de kwaliteit, lijkt dergelijke informatie van belang voor zaken als de economische omstandigheden in de tijd waarin het boek geproduceerd is of de doelgroepbepaling.

1.2.2 Inhoud

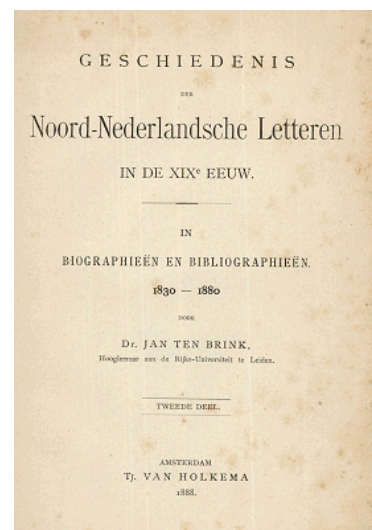
Het tweede aspect is het inhoudelijke. Bij onderzoek naar dit onderdeel kijkt men bijvoorbeeld naar wat precies in de literatuurgeschiedenis staat en hoeveel ruimte aan bepaalde auteurs, gebeurtenissen of werken is toegekend. Ook de manier waarop een literatuurgeschiedenis is opgebouwd kan onderwerp van onderzoek zijn. Vier inhoudelijke factoren zijn belangrijk. Ten eerste zien de onderzoekers dat voor de samenstellers van de literatuurgeschiedenissen vooral de stilistische kwaliteiten van auteurs van belang lijken te zijn. Op basis van die kwaliteiten werden de persoonlijkheden van de auteurs van literaire werken geschetst. Het interessante bij deze benaderingswijze is dat de onderzoekers deze methode zelf ook gebruiken om de literatuurgeschiedenissen en hun auteurs te analyseren. De stilistische kwaliteiten en de schrijfstijl van de auteurs zeggen blijkbaar veel over hen.

Een andere manier waarop de samenstellers van de literatuurgeschiedenissen kwaliteiten toedichtten aan de prestaties van de auteurs is hun biografische achtergrond en daarmee samenhangend de invloed van ras, natuur, bodem, klimaat en tijd. De afkomst van de auteur was blijkbaar van belang bij het beschrijven en het beoordelen van diens werk. Zo schreef Gerrit Kalff ten tijde van het verschijnen van *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* door W.J.A. Jonckbloet het volgende in zijn *Inleiding*:

[I]n Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* is duidelijk te zien, dat hier een volbloed-liberaal aan het woord is. (Kalff 1923b: 302)

Ook bij deze inhoudelijke factor geldt dat dergelijke biografische informatie tevens wordt gegeven door degenen die onderzoek doen naar de samenstellers van de literatuurgeschiedenissen.

Verder blijkt uit de onderzoeken vaak op welke manier een literatuurgeschiedenis is opgebouwd. Geeft het boek slechts een lijst met een opsomming van feiten weer of vertelt het een verhaal, een samenhangende geschiedenis? Jan ten Brink bouwde zijn *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw* (1888-1889) (zie figuur 2.) bijvoorbeeld op door de kwaliteit van het werk van een bepaalde auteur in een stroming aan te duiden op een schaal van opkomst, bloei en verval. (Van Bork: 332) In het geval dat een literatuurgeschiedenis een samenhangend verhaal is, dan kan de focus op verschillende

Figuur 2.

plaatsen liggen, namelijk op het literair-historische, waarin alleen de literatuur aan de orde komt, of op het cultuurhistorische, waarbij de cultuurgeschiedenis van groter belang lijkt dan de

literatuur die in het boek wordt behandeld. Het is in dit opzicht mogelijk de bedoeling van de auteur, zijn perspectief en benaderingswijze te onderzoeken. Bij het schrijven van de literatuurgeschiedenis door Van Es en Overdiep was het streven bijvoorbeeld taalkundig en letterkundig onderzoek te integreren. (Grootes 1989: 350)

De laatste inhoudelijke factor die van belang is, is het streven naar objectiviteit dat door veel auteurs genoemd wordt. Het blijkt dat zij streefden naar een feitelijke weergave, maar uit de inhoud van de literatuurgeschiedenissen blijkt dat ze niet altijd de verleiding hebben kunnen weerstaan hun affiniteit met een bepaalde auteur of met een bepaald werk te verhullen. Dit kan blijken uit de schrijfstijl van een samensteller van een literatuurgeschiedenis, waarin hij bijvoorbeeld op een bepaald punt meer lovende bijvoeglijke naamwoorden gebruikt of, al dan niet bewust, anderszins veel aandacht op zijn favoriete schrijver vestigt. Een auteur die dit streven naar objectiviteit zeer serieus nam was Jan te Winkel. In zijn *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* (1908-1921) heeft hij zo goed mogelijk geprobeerd de literatuur te beschrijven aan de hand van historische veranderingen in de literatuur zelf en niet in de cultuurhistorie. (Spies 1989: 335)

1.2.3 Doelstelling

Een derde aspect is de doelstelling van de auteur en de uitgever. Welke bedoeling had men met het boek? De doelstelling die een auteur had voor het maken van zijn literatuurgeschiedenis is een aspect dat bij de beschrijvingen van het onderzoek naar Nederlandse literatuurgeschiedenissen vaak aan de orde komt. Op basis van opvattingen die een auteur eerder in artikelen of boeken heeft geschreven en door diens opmerkingen in het voorwoord van het boek, proberen onderzoekers te destilleren wat de auteur van de literatuurgeschiedenis met het schrijven van dit boek voor ogen had. De hierboven reeds genoemde Jan te Winkel was de mening toegedaan dat wetenschap gedefinieerd kon worden als de kennis van feiten in hun onderlinge verhouding en causale samenhang. De doelstelling van Te Winkel was het geven van een objectief overzicht, zonder zich in te laten met zijn eigen esthetische waarden. (Spies 1989: 333-335)

1.2.4 Functie

Het vierde aspect is de daadwerkelijke functie die het boek waarschijnlijk gehad heeft. Werd het boek gebruikt als richtlijn, was het een naslagwerk of was het lesmateriaal voor het middelbaar onderwijs? Of was het boek weinig succesvol en werd het niet verkocht? Voor het vinden van aanwijzingen over de uiteindelijke functie van het boek zijn literatuuropvattingen van de auteurs een belangrijke bron, maar ook opvattingen van anderen, zoals wetenschappers en

critici in de media, zijn van belang. Door dergelijke informatie in verband te brengen met de literatuurgeschiedenissen trachten wetenschappers meer over de werken weten te komen. De uiteindelijke functie die een boek heeft gehad, wordt door de onderzoekers bepaald door informatie uit de media en kritieken van collega-wetenschappers door te nemen. Op basis van die bevindingen zou het mogelijk zijn een oordeel te vormen over de vraag of de betreffende literatuurgeschiedenis al dan niet aan de door de auteurs beoogde functie heeft voldaan. Uit onderzoek naar de Nederlandse literatuurgeschiedenis van Van Es en Overdiep blijkt bijvoorbeeld dat de oorspronkelijke doelstelling slechts ten dele wordt gehaald. (Grootes: 352) Waarschijnlijk zeggen ook schrijfstijl en stilistische kwaliteiten veel over het publiek en de beoogde functie van het werk. Welk publiek zou een dergelijke schrijfstijl aankunnen en waar wordt een boek dat in deze schrijfstijl is geschreven gebruikt? Komen schrijfstijl en doelstelling in dit opzicht overeen?

2. Vijf comparatieve literatuurgeschiedenissen

Op basis van de in het vorige hoofdstuk behandelde aandachtspunten beschrijft dit hoofdstuk een aantal comparatieve literatuurgeschiedenissen uit de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. We weten dat een aantal van deze literatuurgeschiedenissen gedurende de periode vanaf ongeveer 1850 tot 1950 in Nederland verschenen: *Handleiding tot de geschiedenis der letterkunde, vooral van den nieuweren tijd* (1869-1873) van Willem Doorenbos (1820-1906), *Beknopte geschiedenis der nieuwe letteren* (1876) van Johannes van Vloten (1818-1883), *Der wereld letterkunde, voor Nederlanders bewerkt* (1909-1911) van P.A.M. Boele van Hensbroek (1853-1912), *Westeuropesche Letterkunde* (1923-1924) van Gerrit Kalff, *De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren* (1930) van S.W.F. Margadant (1887-1946), *Het Boek der Wereldlitteratuur* (1943) van J.L. Walch (1879-1946), *Algemene Literatuurgeschiedenis* (1943-1954) geschreven onder redactie van de Vlaamse letterkundige Franz de Backer (1891-1961) en *Gestalte der tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken* (1951-1952) van literatuurhistoricus F.W. van Heerikhuizen (1910-1969).

De vijf wereldliteratuurgeschiedenissen waaruit voor dit onderzoek materiaal is geput, zijn *Westeuropesche Letterkunde* van Gerrit Kalff, *De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren* van S.W.F. Margadant, *Het Boek der Wereldlitteratuur* van J.L. Walch, de vijfdelige *Algemene Literatuurgeschiedenis* van Franz De Backer en het tweedelige *Gestalte der tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken* van F.W. van Heerikhuizen. Deze literatuurgeschiedenissen zijn verschenen tussen 1923 en 1954, een roerige tijd in Nederland. Het gevoel van trots en welvaart dat in de decennia voor de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) in Nederland heerste, bleek voor veel Nederlanders een illusie. In de eerste jaren na de oorlog ontstond er een grote twijfel over het tijdens de oorlog kleine, hulpeloze en tussen vele grotere landen ingeklemde neutrale Nederland. Het nationale saamhorigheidsgevoel in Nederland was na die oorlog ver te zoeken, waardoor een aantal mensen zich geroepen voelde het volk het nationaal belang te tonen. Men liet daarbij zien dat het nationalisme onlosmakelijk verbonden was met een internationaal streven. (Schuursma 2000: 15-52) Natuurlijk bestrijkt de Tweede Wereldoorlog (1940-1945), een oorlog waarin Nederland niet een neutrale positie innam ook een belangrijk deel van deze periode. *Het Boek der Wereldlitteratuur* geschreven door J.L. Walch verscheen zelfs tijdens deze oorlog, namelijk in 1943, net als het eerste deel van *Algemene Literatuurgeschiedenis* van Franz de Backer.

In 1919, terwijl de Eerste Wereldoorlog nog volop gaande was, schreef Gerrit Kalff over algemene en vergelijkende literatuurgeschiedenis een artikel in het sociaal-liberale maandblad *Vragen des Tijds*. Kalff, literatuurhistoricus en voorvechter van de verbetering van het onderwijs in de internationale letterkunde, was ook toen al zeer bekend. Het genoemde artikel was een betoog vóór de invoering van het onderwijs in de algemene en vergelijkende literatuurgeschiedenis op de Nederlandse middelbare en hogere scholen. Kalff beschreef de verhouding tussen het al eerder genoemde nationalisme en het internationalisme in Engeland, Duitsland en Frankrijk. Hij concludeerde dat het nationale element in de Nederland omringende landen lange tijd het sterkst aanwezig was geweest, maar dat het internationale element langzamerhand was opgekomen en zich gaandeweg had uitgebreid. (Kalff 1916: 461)

Met betrekking tot Nederland meende Kalff dat er veel te weinig aandacht was geweest voor het gebied van de internationale letterkunde. Hij wilde de algemene literatuurgeschiedenis in het leerplan van de Nederlandse universiteiten invoeren: om de Nederlandse letterkunde te kunnen begrijpen moest men volgens hem kennis hebben van de algemene literatuurgeschiedenis. Zonder een gedegen achtergrond op dat gebied zou de leerling de Nederlandse letterkunde niet binnen het juiste kader kunnen plaatsen. (Kalff 1916: 465) Op deze manier zou het nationale element ingebed worden in het internationale. Maar wat is die algemene en vergelijkende literatuurgeschiedenis nu eigenlijk?

Alle auteurs van de te onderzoeken comparatieve literatuurgeschiedenissen trachtten met hun boek een overzicht te geven van de belangrijkste ontwikkelingen in de literatuur over een gedeelte van de wereld dat groter is dan Nederland alleen. Omdat alle auteurs op hun eigen manier te werk gingen en hun eigen opvattingen hadden over literatuur, literatuurgeschiedschrijving en wereldliteratuur, is achtergrondinformatie over de auteurs en de door hen geschreven wereldliteratuurgeschiedenis van belang voor het onderzoek ernaar. Hiertoe zal van de vijf genoemde literatuurgeschiedenissen, in chronologische volgorde van verschijningsdatum van het eerste deel ingegaan worden op de vorm van het werk, de inhoud ervan en de doelstelling die de auteur in de voorrede van zijn literatuurgeschiedenis noemt. Daar waar bekend zal ook de doelstelling die de uitgeverij van het boek had met het laten verschijnen van een wereldliteratuurgeschiedenis aan bod komen. Ten slotte is er ruimte voor speculaties over de uiteindelijke functie van de betreffende literatuurgeschiedenis.

2.1. Gerrit Kalff - *Westeuropesche Letterkunde: eerste en tweede deel* (1923-1924)

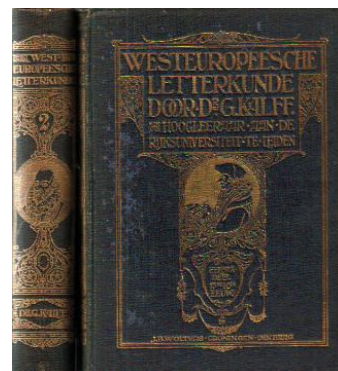
2.1.1 Achtergrond

Gerrit Kalff, afkomstig uit een doopsgezinde koopmansfamilie, groeide op in het Zwolle van het midden van de negentiende eeuw. (Van der Hoeven 1989) Na zijn middelbareschooltijd vertrok hij naar Amsterdam, om aan het Atheneum Illustre met zijn studie in de klassieke letteren te starten. Na een jaar verhuisde Kalff samen met drie studiegenoten naar Leiden om daar zijn studie te voltooien. Hij moest zijn opleiding een jaar op een laag pitje zetten om zijn dienstplicht bij de infanterie te vervullen. (Maas 1998: 28-31) In 1879, tijdens zijn laatste jaar als student in Leiden kreeg Kalff een betrekking als leraar Nederlands en geschiedenis aan het Gymnasium in Haarlem. (Kalff 1924: XXII; Maas: 57-58) Hierna gaf hij achtereenvolgens les aan de Amsterdamsche Handelsschool en het Barlaeus Gymnasium, ook te Amsterdam. In 1883 promoveerde Kalff op het proefschrift *Het lied in de Middeleeuwen*. Kalff werd hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde in Utrecht in het jaar 1896 en in 1901 vertrok hij naar Leiden voor het ambt van hoogleraar literatuurgeschiedenis aan de universiteit aldaar. Gedurende de periode van 1897 tot en met 1913 was Kalff redacteur van het literair en algemeen cultureel tijdschrift *De Gids*, waarin hij artikelen publiceerde zowel over letterkunde als over cultuurgeschiedenis. Kalff overleed tijdens een vakantie in Zweden, op 31 augustus 1923.

Een belangrijke factor in Kalffs werk was zijn kijk op het nationalisme en de vaderlandsliefde, niet alleen van het Nederlandse volk, maar van volkeren in het algemeen. Kalff vond dat de Nederlanders belang moesten hechten aan hun nationaliteit, maar dat ze ook een goede relatie moesten onderhouden met het buitenland. (Kalff 1898: 432, 439) Kalff beweerde dat nationalisme niet eenduidig negatief is, bijvoorbeeld in het tijdschrift *Vragen des Tijds* van oktober 1920. Luger, de auteur van een artikel over Kalff "G. Kalff: Bloem en vrucht", meent dat het internationale streven van Kalff ten grondslag lag aan zijn opvatting dat de studie naar de Nederlandse literatuurgeschiedenis tot een vergelijkende en algemene moest voeren. (Luger: 339)

2.1.2 Vorm

In het voorjaar van 1923 verscheen bij J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij te Den Haag het eerste deel van de als vierdelige reeks bedoelde *Westeuropesche Letterkunde*, geschreven door Gerrit Kalff. Het boek is gebonden in een blauwe kaft die versierd is met gouden letters en ornamenten. Het tweede deel van *Westeuropesche Letterkunde*, dat in 1924

Figuur 3. Omslag deel twee

postuum verscheen, ziet er, afgezien van het portret op de omslag, qua uiterlijk hetzelfde uit als het eerste deel. De blauwe kaft en de gouden letters zijn onveranderd en, hoewel Kalff het boek vanwege zijn plotselinge overlijden niet zelf heeft kunnen voltooiën, prijkt ook enkel zijn eigen naam nog op de omslag. De naam van zijn zoon, Gerrit Kalff jr. (1889-1955), die ervoor heeft gezorgd dat het boek alsnog verscheen, staat alleen in het binnenwerk vermeld.

2.1.3 Inhoud

Met bijna 400 pagina's is het eerste deel van *Westeuropesche Letterkunde* een vrij dik boek dat handelt over de vijftiende en de zestiende eeuw en de literatuur in die tijd, onderverdeeld in drie hoofdonderwerpen: de drie standen, drie verschillende stromingen en de interactie tussen kunstenaars en publiek. Aan deze hoofdonderwerpen gaat een inleiding vooraf die een vijfde deel van het boek beslaat. Het boek wisselt hoofdtekst af met fragmenten in verschillende talen. Zowel teksten in het Engels en het Duits als in het Frans en het Nederlands komen aan bod. De fragmenten beslaan over het algemeen niet meer dan een paar regels uit het werk van de betreffende auteur. In de voetnoten voegt Kalff af en toe commentaar toe. Ook gebruikt hij deze plaats om bronnen te vermelden.

Het tweede deel van *Westeuropesche Letterkunde* begint met een kort voorbericht van Gerrit Kalff jr. (1889-1955), die uitlegt waarom hij dit boek na de dood van zijn vader nog heeft willen uitgeven. De inhoudsopgave bij dit tweede deel is uitgebreider dan die bij het eerste deel. De vier belangrijkste onderwerpen zijn de volgende: "Hervorming en Tegen-Hervorming; de Renaissance; Letterkundige Stroomingen en De Leiding in de literatuur naast Romanen aan Germanen." Hoewel het tweede deel op dezelfde wijze is opgebouwd als het eerste, bevat dit boek beduidend minder fragmenten ter illustratie van de hoofdtekst. Ongeveer een derde deel van het boek is gewijd aan het levensbericht dat Kalff jr. over zijn vader heeft geschreven.

2.1.4 Doelstelling

De doelstelling die Kalff had met het schrijven van dit boek zou te destilleren moeten zijn uit de voorrede van het eerste deel. Kalff begint het boek met zijn geliefde tegenstelling *nationaal-internationaal*. De voorrede lijkt in eerste instantie een korte samenvatting van het artikel 'Algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis' uit *Vragen des Tijds* van bijna tien jaar daarvoor. In een voetnoot verwijst Kalff ook naar dit artikel. Toch wil hij geen bibliografisch-kritisch overzicht geven van de ontwikkeling van de literatuurgeschiedenis:

Uitgaande van de onderstelling, dat de volken van West-Europa gedurende de middeleeuwen in geloof, beschaving, kunst en andere opzichten min of meer een eenheid vormden, heb ik getracht de openbaring dier eenheid in de literatuur te doen zien. (Kalff 1923b: IV)

Zoals we hierboven hebben kunnen lezen, gaf hij deze verklaring ook al min of meer in het genoemde artikel in *Vragen des Tijds*.⁵

Met zijn boek poogde Kalff te tonen hoe het afstervende oude en het opkomende nieuwe zich in de West-Europese letterkunde van de vijftiende eeuw openbaarden. (Kalff 1923b: V) Hoewel het boek het resultaat is van jarenlang minutieus onderzoek was Kalff nog lang niet tevreden over zijn werk. In zijn voorrede schreef hij dat het voor hem tijd werd zijn oogst binnen te halen, maar hij was ervan overtuigd dat dergelijk onderzoek slechts door samenwerking van velen tot een goed einde gebracht zou kunnen worden, onderzoek waartoe hij geïnteresseerden en getalenteerden opriep:

Zoo moge dan wie aanleg en neiging heeft voor onderzoek van dezen aard, wie voor de toekomst van ons volk hoopt op de ontwikkeling van een krachtig internationalisme uit den voedingsbodem van een krachtiger nationalisme, het zijne doen om de studie der vaderlandsche letterkunde te verruimen en te verheffen door die van algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis.
(Kalff 1923b: VI)

2.1.5 Functie

Het boek *Westeuropesche Letterkunde* was opgezet als vierdelig boekwerk dat een overzicht moest geven van de gehele literatuur in West-Europa vanaf de middeleeuwen. Dat Kalff na het voltooien van het eerste deel van dit boekwerk overleed, is de eerste oorzaak geweest van het feit dat deze doelstelling nooit is gehaald. Hoewel diens zoon bij het uitgeven van het tweede deel van *Westeuropesche Letterkunde* nog wel de oproep deed andere wetenschappers het werk te laten afmaken, is het nooit tot een derde en een vierde deel gekomen. Aangezien ook het tweede deel handelt over de literatuur in de vijftiende en de zestiende eeuw, is de literatuur van de nieuwere tijd helemaal niet opgenomen in de Kalffs werk.

In juni 1923 schreef Jacob Prinsen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een recensie over Kalffs *Westeuropesche Letterkunde*. In diens ogen vervulde het eerste deel van *Westeuropesche Letterkunde* in een behoefte:

Kalff is geen kunstenaar, maar de andere voor zijn taak noodige kwaliteiten bezit hij in ruime mate en zoo is het hem gelukt een uiterst nuttig en leerzaam boek samen te stellen, dat in zijn soort vrijwel nieuw is. (Prinsen 1923: 13)

⁵ In het artikel in *Vragen des Tijds* noemt Kalff de Duitse specialiseringzucht. Hij verwijt de Duitsers dat ze meer over de auteurs van boeken schrijven dan over bijvoorbeeld de literaire stroming waarin deze auteur thuishoort. Kalff meent dat dit specialisme de algemene literatuurgeschiedenis sterk negatief beïnvloedt. (Kalff 1915/1916: 458) Het zal dus inderdaad de bedoeling van Kalff geweest zijn in zijn *Westeuropesche Letterkunde* niet al te diep op de details in te gaan, maar met behulp van zo veel mogelijk voorbeelden, een uitgebreid beeld van de wereldliteratuur te geven.

Verderop noemde Prinsen het boek een min of meer algemene cultuurgeschiedenis van West-Europa, waarbij de literatuur als spiegel diende. (Prinsen 1923: 13-14)

Prinsen roemde Kalff vanwege het feit dat hij een onderscheid had weten te maken tussen grote en kleine verschijnselen en dat hij juist díé verschijnselen beschreef die van invloed zijn geweest op de literatuur. (Prinsen: 13) Hierover is ook Jan Walch te spreken in zijn artikel over Kalffs *Westeuropesche Letterkunde* in het tweede deel van letterkundig maandblad *Groot Nederland* uit 1923. Walch benadrukt dat het voor Kalff een enorme prestatie is geweest een zo grote hoeveelheid stof samen te vatten en de hoe dan ook interessante bijzaken te laten vervallen, wilde hij de hoofdlijnen sterk en duidelijk weergeven:

En dat laatste heeft Kalff meesterlijk gedaan; met schijnbaar speelse losheid heeft hij een bewonderenswaardige vastheid van systeem verbonden. (Walch 1923a: 508)

In *Het Vaderland* van 29 juli 1923 schreef Walch een artikel leek op het bovenstaande artikel. In dit artikel voegde hij nog iets toe over de hierboven genoemde speelse losheid:

Inderdaad, de schat van karakteristieke aanhalingen, nooit vermoeiend, maar integendeel meestal opwekkend door scherpe belichting; de soms in de oorspronkelijke talen, soms in zeer gelukkige vertaling aangevoerde poëzie, nu en dan die fijne en gemoedelijke geestigheden, waarvan Kalff het geheim bezit, er tusschen, maken dit dikke boek tot even genotvolle als leerrijke lectuur. (Walch 1923b: 6)

In ditzelfde artikel schreef Walch dat het boek zeer *geleerd* was, maar dat het tevens juist geschikt was voor het grote publiek. (Walch 1923b: 6)

Ondanks het feit dat Walch lovende woorden uitte over de kwaliteiten van Kalff, was hij niet onverdeeld positief over *Westeuropesche Letterkunde*. Hij was het bijvoorbeeld niet eens met Kalff die zei dat de Oudheid in de vroege middeleeuwen slechts vaag herinnerd werd. Wel deelde hij de mening van Prinsen, dat het boek soms te veel neigde naar een cultuurgeschiedenis. (Walch 1923a: 508, 509) Walch besloot zijn artikel echter ronduit positief met de volgende woorden:

Doch iedere opmerking verdwijnt onder de bewondering welke men telkens weer voor dit boek in zijn geheel voelt opkomen; dat zo voortreffelijk is gecomponeerd, en waarin tevens iedere beweging zoo duidelijk en karakteristiek is afgeteekend [...]. Inderdaad, dit is een prachtig boek, dat ons met groote belangstelling het vervolg tegemoet doet zien. (Walch 1923a: 509)

Hoewel ook Prinsen benadrukte dat er op een boek als Kalffs *Westeuropesche Letterkunde* tal van op- en aanmerkingen zijn te maken, had hij toch een positief oordeel:

Ik wil hier enkel dankbaar getuigen, dat we in Kalff's boek een eerste gelukkige poging hebben te begroeten om werkelijk in een geheel samen te vatten de letterkunde van West-Europa, een boek dat ook wel in het buitenland verdient gekend te worden. (Prinsen 1923: 14)

Het lijkt erop dat, hoe goed of slecht het boek ook moge zijn, de critici vooral de enorme hoeveelheid werk die Kalff had verzet en zijn schrijftrant prezen.

In het katholieke dagblad *Het Centrum* schreef de Udense kruisheer Herman Linnebank over Kalffs *Westeuropesche Letterkunde* een artikel waarin hij Kalff verwijt de Kerk en haar invloeden niet op de juiste manier te hebben weergegeven in. Kalff zou fouten gemaakt hebben en hij zou verzuimd hebben de positieve bijdragen van de Kerk te noemen: “Hier lag voor prof. Kalff een ongezochte gelegenheid om de Katholieke Kerk eens eervol te vermelden.” (Linnebank: 7) Net als Walch, die in *Groot Nederland* schreef dat *Westeuropesche Letterkunde* soms een illustratie leek te zijn van de sociale geschiedenis (Walch 1923a: 508), merkte Linnebank op dat Kalff de literatuur gebruikte om gebeurtenissen in de maatschappij te verklaren of te bewijzen. Linnebank verweet Kalff niet alleen dat het boek op sommige plaatsen meer het karakter had van een cultuurgeschiedenis, hij zei ook dat de manier waarop Kalff dergelijke zaken beschreef niet geoorloofd was:

Mij dunkt, dat geleerden met 'n geestes- en gemoedshouding als prof. Kalff, geen eigen oordeel moesten vellen over middeleeuwsche toestanden. [...] Dat 'n stuk litteratuur niet zoo spoedig mag verheven worden tot bewijs of kenteeken van een algemeenen toestand. (Linnebank: 7)

Jacob Prinsen schreef ook over het tweede deel van *Westeuropesche Letterkunde* een recensie. Omdat door het overlijden van de auteur het tweede deel door diens zoon verzorgd werd en het op vier delen beoogde werk niet voltooid kon worden, voelde Prinsen zich verplicht enkele bezwaren van het schrijven van een letterkundig werk over heel West-Europa vanaf de vijftiende eeuw te noemen. Er zijn in de te beschrijven tijd zo veel dingen gebeurd op het gebied van de literatuur en het gevolg daarvan was volgens Prinsen dat de auteur, om het boek nog enigszins leesbaar te houden, een grote massa feiten slechts op summier wijze bespreken kon. (Prinsen 1924a: 4) Prinsen benadrukte nogmaals dat een dergelijk boek karakter nodig had en dat, hoewel Kalff de gave om te karakteriseren bezat, het project te ambitieus was om door één persoon voltooid te kunnen worden. Dit was echter niet het enige probleem dat Prinsen had:

Een bezwaar van anderen, meer persoonlijk aard is, dat Nederland in de beide deelen wel een beetje te veel naar voren komt, meer dan het in verhouding tot de wereld-litteratuur verdient. (Prinsen 1924a: 4)

Prinsen vond dat een Nederlander die een boek zou willen schrijven over de West-Europese literatuur zich in eerste instantie geheel los zou moeten maken van de Nederlandse literatuur om zich in de eindfase van het project af te vragen wat het belang van de Nederlandse literatuur in dit kader zou zijn. (Prinsen 1924a: 4)

Een andere recensie naar aanleiding van het tweede deel van *Westeuropesche Letterkunde*, is een bijdrage van literatuurcriticus en redacteur Gerard van Eckeren in het literaire tijdschrift *Den Gulden Winckel*. Van Eckeren begon zijn artikel met een beschrijving van het uiterlijk en de totstandkoming van het boek. Hij citeerde enkele passages uit de kritiek die Kalffs zoon in het tweede deel op het werk gaf, maar met een eigen oordeel kwam hij niet. Even greep hij terug op het eerste deel, waarna hij zich vooral concentreerde op het levensbericht van Kalff jr. dat in het boek was opgenomen, waaruit hij concludeerde dat de zoon zijn vader te streng beoordeelde:

- dan . . . zal het levenswerk van den noesten, eerlijken en dichterlijken mensch en geleerde die Gerrit Kalff was ook van meer beteekenis moeten blijken dan waartoe men uit dit levensbericht van een nabestaande feitelijk zou durven besluiten. (Van Eckeren 1924)

Ook Jan Walch schreef over het tweede deel van *Westeuropesche Letterkunde* een recensie die hij als volgt introduceerde: “Het laatste stuk werk van een rijk leven...” (Walch 1925: 5) Walch noemde het logisch dat een dergelijk werk gebreken had, zoals dat het breed was, waar het diep zou moeten zijn. En ook had het boek niet de fleurig-rustige verhaaltoneel die men bij een dergelijke geschiedenis zou verwachten. Walch vond het boek van Kalff een te maatschappelijk karakter hebben. Walch concludeerde dat Kalff veel goeds had gedaan met het schrijven van zijn *Westeuropesche Letterkunde*: “dat hij eens op de duidelijkste [...] wijze *metterdaad* 't belang toonde van de *algemeene* literatuurgeschiedenis;” (Walch 1925: 5)

2.2 S.W.F. Margadant - *De Wereldliteratuur: Geschiedenis der Letteren* (1930)

2.2.1 Achtergrond

Steven Willem Floris Margadant werd op 22 november 1887 te Den Haag geboren als zoon van een marineofficier. Margadant ging in Den Haag naar het gymnasium, waarna hij wis- en natuurkunde studeerde aan de universiteit in Leiden. Van zijn vader erfde Margadant zijn belangstelling voor zowel de moderne als de klassieke letterkunde. (Van Eysselstein 1948) Margadant was lid van het genootschap Oefening Kweekt Kennis en van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden. Margadant werkte als privéleraar wis- en natuurkunde, vervolgens onderwees hij klassieke talen in Amsterdam en ten slotte was hij leraar wiskunde aan de H.B.S. te Schiedam. Deze betrokkenheid in het onderwijs verklaart de grote hoeveelheid artikelen en andere bijdragen die Margadant schreef met betrekking tot het staatsexamen en het

gymnasium.⁶ Naast zijn bezigheden als docent was Margadant meer dan vijftientig jaar secretaris van het Bilderdijk-museum in Amsterdam. (Van Eysselstein) Margadant overleed op 15 maart 1946.

2.2.2 Vorm

Bij uitgeverij J. Philip Kruseman in Den Haag verscheen begin 1930 *De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren* geschreven door Steven Willem Floris Margadant. In eerste instantie was het boek bedoeld als een vertaling van het Duitse boek *Geschichte der Weltliteratur* (1914) van Paul Wiegler⁷ (1878-1949), maar uiteindelijk heeft Margadant onder zijn eigen naam een literatuurgeschiedenis uitgebracht. Het is een lijvig boek dat 17 bij 25 centimeter meet en ongeveer 600 pagina's tekst bevat. Het exemplaar dat voor dit onderzoek is gebruikt, is gebonden in een harde kaft, maar zoals blijkt uit een brochure van de uitgeverij was het boek op drie verschillende manieren uitgegeven, waardoor ook drie verschillende prijsklassen ontstonden. De ingebonden versie kostte f8,75 en in linnen kostte het boek f10,75. De uitgave in geheel gewatteerd leder had een prijs van f18,75.⁸ Het voor dit onderzoek gebruikte exemplaar, een geschenk van de auteur aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, is waarschijnlijk de goedkoopste uitgave.

2.2.3 Inhoud

De Wereldlitteratuur is onderverdeeld in vijftientig hoofdstukken, die boeken worden genoemd. Vanaf de voorgeschiedenis van de literatuur bij de Egyptenaren, de Babyloniërs en de Assyriërs behandelt het boek verscheidene volkeren en tijdsperiodes tot en met het negentiende-eeuwse Oost-Azië. Toch nemen ook in deze literatuurgeschiedenis de landen en literaturen van West-Europa een belangrijke plaats in. De hoofdtekst die vooral een chronologische samenhang tussen de behandelde auteurs lijkt te geven, is voorzien van verdiepende teksten, in een kleiner lettertype. Hoewel fragmenten bijna niet zijn opgenomen, bevat het boek ter afwisseling van de hoofdtekst, op ongenummerde pagina's, 200 illustraties en portretten.

⁶ Het gaat hier bijvoorbeeld om de brochure *Het Staatsexamen ter toelating tot de universiteiten* (1929), waarin Margadant kritiek uitlet over de selectieprocedures bij de universiteiten. Ook deed hij voorstellen tot hervormingen van het onderwijssysteem.

⁷ Deze Paul Wiegler heeft naast deze *Geschichte der Weltliteratur* ook een geschiedenis over de Duitse literatuur geschreven. Zijn werk *Geschichte der Deutsche Literatur* is in 1930 in twee delen verschenen.

⁸ Kruseman, J. Philip 1930 "*De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren*". Den Haag: J. Philip Kruseman. Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA). Signatuur: Kruseman.

2.2.4 Doelstelling

De inleiding van *De Wereldlitteratuur* is geschreven door Jan Walch, die dertien jaar later onder zijn eigen naam een geschiedenis van de wereldliteratuur op de markt zou brengen, *Het Boek der Wereldlitteratuur* (1943). Jan Walch schreef in zijn inleiding dat degene die een algemene en vergelijkende geschiedenis van de wereldliteratuur wilde schrijven, niet alleen zijn kennis van de letterkunde ten toon moest spreiden, maar dat hij ook een wetenschappelijke belangstelling voor het verleden moest hebben:

[...] de geschiedschrijver moet, met ontvankelijkheid voor al wat menselijk is en met de echte wetenschappelijke liefde tot de waarheid, trachten den samenhang te begrijpen [...].
(Margadant 1930d: VI)

Vervolgens ging Walch in op de esthetische waarde die van belang is bij het schrijven van literatuurhistorie: "En dat [kunstgevoelig] moet de litteratuur-historicus wél zijn." (Margadant 1930d: VII) Dat de mens toentertijd vooral een grote belangstelling had voor de eigen tijd zag Walch als een probleem, omdat de geschiedschrijving eronder zou lijden. Ook het onderwijs in de literatuurgeschiedenis, in ieder geval dat op de H.B.S., richtte zich volgens Walch toen vooral op auteurs van het meest recente verleden. (Margadant 1930d: VIII-IX) Afgaand op de argumentatie van Walch was Margadants boek een stap in de goede richting: de lezer op de hoogte stellen van de literatuurgeschiedenis van lang vervlogen dagen.

Na de algemene inleiding over het onderwerp introduceerde Walch *De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren*. Volgens Walch had Margadant een boek geschreven dat als naslagwerk dienst zou doen, maar dat door het talrijke aantal illustraties ook zou verleiden tot doorlezen. Walch was van mening dat Margadant objectief was geweest door evenveel ruimte te besteden aan door hem geliefde auteurs en aan hen die bij hem een literaire antipathie opwekten. Walch noemde *De Wereldlitteratuur* een werk dat niet af was en dat nooit af zou komen, hoewel hij hoopte dat vele nieuwe drukken van het boek de inhoud ervan steeds beter zouden kunnen maken: "Ook de critiek zal hieraan kunnen meewerken ; ze zal deze schrijver zeer zeker ontvankelijk vinden." (Margadant 1930d: X)

Op deze laatste opmerking kwam Margadant terug in zijn eigen voorbericht na Walchs inleiding, door te vermelden dat hij meteen zou beginnen aan de voorbereidingen voor een nieuwe uitgave. Hij hoopte dat iedereen met opmerkingen over zijn boek, de moeite zou nemen hem daarover te schrijven, zodat hij tegen de tijd van een nieuwe druk over een lange lijst kon beschikken met daarop namen van mensen die hij diende te bedanken voor hun hulp bij het verbeteren van het boek. Voor dit doel voegde hij zelfs zijn adres aan de inleiding van zijn boek toe. Hoewel Margadant heel ijverig leek te beginnen aan de voorbereidingen voor een tweede

druk van zijn werk, zijn er geen aanwijzingen gevonden dat het ooit van een tweede uitgave van *De Wereldlitteratuur* is gekomen.⁹ (Margadant 1930d: XI-XII) Hoewel onbekend is of Margadant op dit adres kritiek heeft ontvangen, bereikte de kritiek hem via andere wegen, zoals dag- en weekbladen.

2.2.5 Functie

In het avondblad van *Het Vaderland* van woensdag 5 maart 1930 stond onder het kopje 'Nieuwe Uitgaven'¹⁰ een korte negatieve recensie over het nieuw verschenen boek van Margadant. De schrijver ervan vermeldde dat het boek eerst een bewerking van de Duitstalige algemene literatuurgeschiedenis *Geschichte der Weltliteratur* van Paul Wiegler¹¹ zou worden, maar dat Margadant van zijn oorspronkelijke opdracht afweek, omdat hij dat boek te weinig wetenschappelijk vond. De anonieme auteur van het artikel noemde het onbegrijpelijk dat iemand een ontzettend dik boek over wereldliteratuur schrijft, maar niets nieuws toevoegt. Het boek is van "een akelige nietszeggendheid". (*Het Vaderland* 1930a: 3) Margadants werk zou te veel anekdoten bevatten die met literatuurgeschiedenis niets te maken hadden en waarvoor de lezer van het boek zich waarschijnlijk niet interesseerde, mocht er überhaupt iemand zijn die het zou willen lezen. Bibliografische informatie ontbrak volledig, maar het boek bevatte wel "aardige én dikwijls zeer interessante illustraties." (*Het Vaderland* 1930a: 3)

Twee dagen later, op vrijdag 7 maart reageerde Margadant in *Het Vaderland* op deze recensie. Hij schreef dat beoordelingen van mensen als Walch, Ubink, Ten Dam Ham en Wijnaendts Francken¹² hem duizendmaal meer waard waren dan een negatief oordeel van een anonieme recensent. Margadant beantwoordde de kritiek wat betreft de overvloedige anekdoten met de mededeling dat hij af en toe leuke en interessante informatie over de auteur had toegevoegd als dat zo uitkwam en anders niet. Daarbij uitte hij de gedachte dat de recensent

⁹ Wel ligt er in het archief van Margadant in het Letterkundig Museum in Den Haag een met de hand gecorrigeerde drukproef die vele jaren na de verschijningsdatum van *De Wereldlitteratuur* te dateren is. Margadant was er dus blijkbaar van overtuigd dat zijn boek herdrukt zou worden. Een lijst van personen die hij bedankt is niet aanwezig in dit archief.

¹⁰ De titel van het gehele artikel luidt als volgt: "Nieuwe Uitgaven: De Wereldlitteratuur in een notendop. De Wereldlitteratuur Geschiedenis der Letteren door S. W. F. Margadant." Over de fout in deze titel wordt in *Het Vaderland* van 8 maart 1930 het volgende gezegd: "Bij de beoordeling van het boek Wereldlitteratuur van den heer Margadant (uitgave van J. Philip Kruseman) zijn de woorden „De wereldlitteratuur in een notendop”, die als hoofdje van de bespreking bedoeld waren, door een fout van de zetterij als titel van het boek geplaatst." (*Het Vaderland* 1930c: 1)

¹¹ Deze Paul Wiegler heeft meerdere boeken geschreven op het gebied van de literatuur, zowel over binnenlandse als buitenlandse literatuur. Zijn boeken lijken succesvol te zijn geweest, aangezien bijvoorbeeld zijn *Geschichte der fremdsprachigen Weltliteratur* zes drukken kent.

¹² Margadant ging in zijn stuk niet in op de exacte beoordelingen van deze mensen, maar in *Het Vaderland* van 11 maart 1930 zou blijken waar hij op doelde.

een groot deel van het boek niet eens gelezen zou hebben, omdat die zelf al meende dat hij het boek onleesbaar vond. (*Het Vaderland* 1930b: 2)

In de avondeditie van *Het Vaderland* van dinsdag 11 maart 1930 stond een advertentie ter aanprijzing van Margadants boek. De advertentie bevat citaten uit commentaren en recensies op het boek, gegeven door de personen die Margadant in het artikel van 7 maart noemde. Het gebruik van deze citaten is vergelijkbaar met de methode waarmee men tegenwoordig boeken aanprijst op de omslagen ervan:

DE WERELDLITTERatuur
GESCHIEDENIS DER LETTEREN, door S. W. F. MARGADANT
met een inleiding van Dr. J. L. WALCH. 600 bladz., 200 ill., groot formaat.

VERSCHIL VAN APPRECIATIE:

Een anoniem criticus schrijft in „*Het Vaderland*”: „Wie geld heeft, koop dus het boek, maar hij verknoeit zijn tijd niet met de lectuur ervan.”
Hieronder volgen eenige citaten van critici, die er anders over denken. Men oordeele dus zelf.

„Een boek met een scherpzinnigen en veelal frisschen kijk op de dingen.”
— J. B. Ubink in „*De Sollicitant*”.

„Het is een naslagboek, dat uitstekende diensten kan bewijzen bij studie en aan belangstellenden..... Want het schetsen van het oeuvre van de meesters der wereldletteren..... is pittig gedaan.” — *De Litteraire Gids*.

„Het is een voorrecht dit werk te bezitten.” — *Dr. G. Hulsman*.

„Dit boek is een meesterwerk van moderne doceerkunst. Het is niet mogelijk er lang in te lezen zonder dat men eerst tot dankbaarheid komt, en dan tot de hoogste belooning voor den leermeester, liefdevolle eerbied voor den auteur”. — *Haagsche Post*.

„Degelijk, toch aangenaam leesbaar, en betrouwbaar”. — *Dr. J. L. Walch*.

„De schrijver is meer dan een knap compiler: hij geeft op verschillende plaatsen eigen werk, werk waar hij het stempel van zijn persoonlijkheid op gezet heeft. Voor onze schoolbibliotheken vind ik het zeker aanbevelenswaardig”.

J. L. J. ten Dam Ham in „*Weekbl. v. Gymn. en Midd. Ond.*”

„Margadants Wereldlitteratuur heeft binnen de grenzen van het mogelijke haar onbetwistbare waarde”. — *John Kooy in „Deze Week*”.

Alom verkrijgb. Prijs f 8.75, geb. f 10.75. Uitgave J. PHILIP KRUSEMAN, 's-Gravenhage

Figuur 4. Advertentie *De Wereldlitteratuur*

Bron: *Het Vaderland* 11 maart 1930, p. 9^{13 14 15}

Een uitgebreid verslag op een paginagroot artikel in *De Litteraire Gids* van december 1929 behandelde Margadants boek tot in detail. De auteurs waren behoorlijk positief over het boek en ze prezen de hoeveelheid werk van Margadant. Ze vergeleken het schrijven van een geschiedenis van de wereldlitteratuur met die van de Nederlandse letterkunde:

¹³ Deze dominee Hulsman was van 1920 tot 1931 voorganger van de Protestantenvbond in Den Haag. (Van der Tak 2005) Waar het citaat vandaan komt is niet bekend. Mogelijk kenden beide mannen elkaar.

¹⁴ Dit commentaar van Walch is enigszins uit zijn context getrokken. Het citaat is niet afkomstig uit een recensie, maar het is overgenomen uit de inleiding die Walch voor het boek van Margadant schreef. Walch prijst de karaktereigenschappen van Margadant en diens ijver, waarop hij vervolgens zegt: “[...] hij heeft een degelijk, toch aangenaam leesbaar, en betrouwbaar boek geschreven;” (Margadant 1930d: IX)

¹⁵ Hoewel niet alle bronnen waarnaar deze advertentie verwijst voor dit onderzoek beschikbaar waren, zullen hierna een aantal van de geciteerde recensies aan de orde komen.

Het schrijven van een geschiedenis der wereldletterkunde [...] is iets zeer voor de hand liggends, en dus al vele malen geprobeerd, tot in het Hollandsch toe. Daarbij lijkt het betrekkelijk eenvoudig. Men behoeft niet bekend te zijn met het Tochaars, noch met de legende van Mihikanen en Delaware, met de zangen van het Narrenschiff of den Liederschatt. (Colmjon 1929: 7)

Het behandelen van de wereldletterkunde was volgens de auteurs geen kleinigheid en ze betitelden het boekwerk van zo'n 600 pagina's als een naslagwerk en raadpleegboek dat in de huisboekerij van nut zou blijken. Hoewel *De Litteraire Gids* over het algemeen zeer positief was over Margadants boek, wilden de auteurs toch een kleine kanttekening maken. Ze waren bang dat wanneer iemand die vooral kennis had van de moderne letteren, maar meer kennis wilde opdoen van het letterkundige verleden, het boek niet zou aanschaffen:

Hij zal namelijk de waarde van het boek toetsen aan wat er over nieuwere litteratuur staat meegedeeld, met het gevolg dat hij wordt teleurgesteld en ook het overige niet vertrouwt. (Colmjon: 7)

De auteurs van het artikel in *De Litteraire Gids* vonden dat Margadant bij het beschrijven van de auteurs in zijn *Wereldlitteratuur* nogal subjectief was. Hij noemde veel hedendaagse auteurs onbegrijpelijk en hij liet te veel zijn eigen meningen doorschemeren. (Colmjon: 7) Margadant schreef over een literaire periode waarin hij zelf nog leefde en ook sommige auteurs die hij beschreef waren nog in leven. Margadant kon geen afstand nemen van het recentere verleden, zoals hij dat wel van het verder wegliggende verleden kon.¹⁶

Over de aan Margadant verweten subjectiviteit had J.L.J. ten Dam Ham in het *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar onderwijs* een andere mening, die meer overeenkwam met die van Walch. Hij zei dat Bilderdijk hoog bij Margadant in het vaandel stond, maar dat het Margadant toch was gelukt "om dichters, die hem niet sympathiek zijn, de plaats te geven die hun toekomt." (Ten Dam Ham 1930: 796) De auteur van dit artikel onder het kopje 'Commissie voor schoolbibliotheken', was onverdeeld positief over *De Wereldlitteratuur*. Ten Dam Ham vertelde dat hij het boek grotendeels had doorgebladerd, af en toe bij interessante informatie was blijven steken en dat hij van het gelezene genoten had. Over mogelijk gebruik in het onderwijs zei hij het volgende:

Voor onze schoolbibliotheken vind ik het zeker aanbevelenswaardig; als 'n boek, dat 'n letterlievende leerling mee naar huis zal nemen om er even prettig in te bladeren en dan telkens

¹⁶ Jan Walch was ook deze mening toegedaan als we mogen afgaan op een recensie in *Het Vaderland* van 28 augustus 1940. Daarin staat dat Walch ervan overtuigd was dat geschiedenis van de eigen tijd – contradictio in terminis – niet te schrijven is. (*Het Vaderland* 1940: 4) Ook Gerrit Kalff had deze instelling. In zijn artikel "Pro Patria" schreef hij over het belang van Van Vloten, Multatuli en Busken Huet: "[Die tijd] ligt nog te kort achter ons dan dat wij nu reeds een afdoend oordeel zouden kunnen vellen over de beteekenis hunner werkzaamheid onder ons volk; [...] ook wenschen wij hier slechts het oog te richten op hunnen beteekenis voor de ontwikkeling van ons nationaliteitsgevoel." (Kalff 1898: 427-428)

een groot stuk te lezen, als ik 't deed. ~ De uitgave is keurig verzorgd, de illustraties zijn van waarde. (Ten Dam Ham: 797)

Ook uit dit citaat blijkt het belang van de illustraties van het boek.

In *De Groene Amsterdammer* van 11 januari 1930 verscheen een korte recensie over het nieuwe boek van Margadant. De auteur noemde het geen kleinigheid:

[I]n 560 bladzijden een historisch overzicht der geheele literatuur, van alle tijden en volken, met korte schetsen van de belangrijkste schrijvers en uittreksels van de bekendste werken. (Westerwoudt 1930: 17)

De auteur was negatief over het feit dat de in zijn ogen belangrijkste Franse schrijver Léon Bloy ontbrak. Wel vond de auteur dat het boek met zorg was geproduceerd. (Westerwoudt: 17) Op dergelijke verwijten lijkt Ten Dam Ham in zijn bespreking te reageren door het volgende te schrijven:

Er is een gemakkelijke manier om dit werk te beoordelen: men slaat het register op, zoekt verschillende namen van lievelingsschrijvers, mist er allicht een en ~ veroordeelt. 't Is een gemakkelijke, maar iets te goedkoope manier, ongeoorloofd tegenover dezen ernstigen schrijver, die niet bedoeld heeft 'n volledige lijst van schrijvers te geven, maar een Geschiedenis der Wereldlitteratuur. (Ten Dam Ham: 796)

Het is aannemelijk dat Margadant zijn boek *De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren* zag als een belangrijk en groot project, een levenswerk. Hoewel er naast de minder lovende ook lovende kritieken waren, lijkt het boek toch niet zo succesvol te zijn geweest. Margadant stak zoals hierboven al is vermeld erg veel tijd en werk in het perfectioneren van zijn boek. In het Letterkundig Museum te Den Haag bevindt zich, naast persoonlijke brieven, geschreven aan en door Margadant, een drukproef met handgeschreven correcties van Margadant. Hij is in deze drukproef zeer minutieus en uitgebreid te werk gegaan. Hij nam het boek nog eens van woord tot woord door, voegde zaken toe en schrapte gedeeltes. Met knip- en plakwerk maakte hij een geheel nieuw boek.

Al in de inhoudsopgave van deze drukproef blijkt dat de indeling van het boek enigszins is gewijzigd ten opzichte van de eerste druk. Er zijn nu namelijk achtentwintig hoofdstukken (boeken) in plaats van vijfentwintig. Uit het feit dat Margadant bij auteursnamen tevens geboorte- en sterfdata heeft toegevoegd, blijkt dat het om een drukproef met correcties gaat uit een latere periode dan de eerste druk. Bij de afdeling 'Portugeesche letteren' staan in de handgeschreven correcties als geboorte- en sterfdatum van de veelzijdige Baskische schrijver

Miguel de Unamuno de jaartallen 1864 en 1937. (Archief Margadant b¹⁷) Het is dus minstens tot in 1937 geweest, dat Margadant aan aanpassingen heeft gewerkt.¹⁸ Het is echter niet duidelijk of het ooit tot een tweede druk van Margadants werk is gekomen.

Uit brieven van Jan Walch aan Henri Mayer van Martinus Nijhoff Uitgeversmaatschappij blijkt dat het Margadant financieel niet altijd voor de wind ging. Walch schreef over Margadants publicaties: "Hij heeft ook nog wel eens iets verdiend met boeken: Wereldlitteratuur – slecht betaald!- en 20000 Citaten; beter betaald." (Archief Walch¹⁹) Uit deze brief is op te maken dat Margadants levenswerk niet had opgebracht wat hij ervan hoopte. Een tweede druk zal daarom niet nodig zijn geweest.

2.3 J.L. Walch - *Het Boek der Wereldlitteratuur* (1943)

2.3.1 Achtergrond

Op 2 januari 1879 werd Johannes Lodewijk Walch, ook wel bekend als Jan Walch, geboren in Den Haag, waar hij naar de H.B.S. en het Gymnasium ging. Vervolgens studeerde hij Nederlandse letteren in Leiden, waar hij college volgde bij onder andere Gerrit Kalff, die daar in die tijd hoogleraar was. In 1906 promoveerde Walch met het proefschrift *De varianten van Vondels Palamedes*. Zijn werkende leven begon Walch in het onderwijs: hij was leraar in achtereenvolgens Kampen en Gouda. Na zijn periode als leraar was Walch korte tijd journalist, maar vanwege zijn belangstelling voor het toneel werd hij redacteur voor toneel en letterkunde bij de progressief-liberale Haagse krant *Het Vaderland*. (G.H. 2005: 188-189)

Walch was een veelzijdig man die zich bezighield met vele uiteenlopende activiteiten. Walch maakte zich sterk voor veranderingen in het onderwijs. In een pleidooi voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarvan hij in 1924 voorzitter was, deed hij bijvoorbeeld het voorstel om op de middelbare scholen naast de literatuur ook toneel te onderwijzen. In 1918 werd Walch benoemd als docent drama en toneel aan de Leidse Universiteit. (G.H.: 190-191) Walch was van 1936 tot 1939 hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde aan de Sorbonne te Parijs, waarna hij directeur werd van de Toneelschool in

¹⁷ Margadant, S.W.F. "Der Wereldlitteratuur". *Archief Margadant*. Letterkundig Museum Den Haag. Signatuur: M 02452 D 1

¹⁸ Als we brieven uit een briefwisseling tussen Jan Walch en Henri Mayer mogen geloven had Margadant rond dit jaartal in ieder geval wel de tijd om zich volledig op zijn boek te storten, aangezien hij zowel geen werk had, als financieel aan de grond zat. Hij beschikte daarom waarschijnlijk over een grote dosis motivatie om zijn boek zo volledig en gedetailleerd mogelijk te maken, opdat hij een goedverkopend boek op de markt kon brengen.

¹⁹ Walch, J.L. 1937 "Briefwisseling Walch/Mayer". *Archief Walch*. Letterkundig Museum Den Haag. Signatuur: W 00176 B 2

Amsterdam. (*Het Vaderland* 1939: 9) Naast zijn drukke werkzaamheden voor kranten en bij universiteiten schreef Walch ook novellen en romans. Toch bleef Walch onder alle omstandigheden een dagbladschrijver. Hij schreef in *Het Vaderland* de dagelijkse sociaal-politieke rubrieken “Goeden morgen” en “Scherven van gisteren”. (G.H.) Jan Walch overleed op 12 december 1946.

2.3.2 Vorm

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verscheen in 1943 bij N.V. Maandblad Succes te Den Haag *Het Boek der Wereldliteratuur* geschreven door Jan Walch. Maandblad Succes was een uitgeverij die ooit is ontstaan als onderdeel van een technisch bedrijf. Dit huisorgaan was zo succesvol, dat de uitgeverij een zaak op zichzelf werd. De uitgeverij richtte zich vooral op uitgaven die het persoonlijke en het zakelijke succes van de mens aan de orde stelden. (Gerwen e.a. 2010) *Het Boek der Wereldliteratuur*, voorzien van een simpel ontworpen, maar stevige blauwe kaft met daarop slechts het logo van de reeks *Universiteit voor Zelfstudie* van de Nederlandsche Boekenclub²⁰, is bijna 600 pagina's dik.

2.3.3 Inhoud

Het Boek der Wereldliteratuur handelt van de klassieke letteren via bijvoorbeeld christendom en renaissance tot aan de negentiende eeuw. Het boek bestaat uit zes hoofdstukken. De Oudheid is opgesplitst in twee hoofdstukken: het eerste handelt over de Grieken en het tweede over de Latijnse letteren. Samen beslaan deze onderwerpen ongeveer honderd pagina's. Het derde hoofdstuk, over het christendom, beslaat ongeveer tachtig pagina's. Het onderdeel over de hoofse liefdeslyriek is met vijftig pagina's relatief kort te noemen. Echter, hoofdstuk vijf over het humanisme en de renaissance neemt weer veel meer plaats in beslag, ongeveer honderdvijftig pagina's. Het zesde hoofdstuk is met vijftig pagina's vrij kort. Hoofddekt en vertaalde fragmenten van vaak meerdere pagina's wisselen elkaar af. Uit de lengte van de fragmenten blijkt dat Walch het belangrijk vond te hoofddekt toe te lichten. Illustraties zijn niet aanwezig.

²⁰ Dit was een reeks waarvoor belangstellenden zich konden inschrijven. De boeken werden vervolgens door de Nederlandsche Boekenclub aan de leden toegezonden. Andere boeken uit deze reeks zijn bijvoorbeeld *Het Geheim der Gezondheid, Doeltreffend Spreken en Schrijven* (1941) door A. Verbraeck, *Etiquette* (1949) door Olga van Veen-Wijers en *De Planten- en Dierenwereld: panorama van de biologie* (1950) door J.C. van der Steen. Het zijn stuk voor stuk boeken die thuis ter hand kunnen worden genomen, hetzij voor zelfstudie, hetzij voor de persoonlijke ontwikkeling.

2.3.4 Doelstelling

Dat het grote publiek de doelgroep van Walchs *Boek der Wereldliteratuur* was, blijkt uit de inleiding ervan. De tekst, die slechts een pagina lang is, weidt niet uit over theoretische achtergronden van de literatuurgeschiedschrijving. Walch verplaatste zich in zijn publiek, de doelgroep van de Zelfstudie-reeks, en vroeg de lezer of hij er wel eens bij stilstond dat lezen en voorlezen al eeuwenlang alomtegenwoordig waren en dat vele mensen voor hem al hadden genoten van het fenomeen boek. Walch richtte zijn woord direct tot de lezer van boeken, namelijk “de liefhebber van een interessante roman”. (Walch 1943: 11) Walch richtte zich in zijn boek dus niet tot vakgenoten.

Walch schreef dat hij in het boek iets zou vertellen over wat door de eeuwen heen leesgenot gaf, namelijk de wereldliteratuur. Met zijn wereldliteratuurgeschiedenis probeerde Walch een samenhangend overzicht te geven van de literaire productie van de laatste vijftientig eeuwen. Aan degenen die dachten dat zo'n geschiedkundig boekwerk nogal droge stof zou zijn gaf hij het volgende mee: “[H]et is vaak romantischer dan een roman. En het is: ware „geschiedenis”.” (Walch 1943: 11)

2.3.5 Functie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hielden veel bladen voor kortere of langere tijd op te bestaan. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat *Het Boek der Wereldliteratuur* van Walch in de media niet vaak ter sprake gekomen lijkt te zijn. Zo verscheen *De Groene Amsterdammer* tussen november 1940 en juni 1945 in het geheel niet. Dat *Het Vaderland*, een krant die toch altijd vrij lovend is geweest over oud-collega Walch en zijn werkzaamheden, ook geen aandacht besteedde aan zijn nieuwe boek, lijkt echter wel vreemd.

Een andere verklaring voor het feit dat Walchs wereldliteratuur weinig aandacht kreeg in de media, is wellicht dat het boek een uitgave was van een minder bekende uitgeverij en dat het werk niet was geschreven vanuit een wetenschappelijke invalshoek. In tegenstelling tot Margadants werk lijkt het doel ervan niet te zijn geweest een rol te spelen in het onderwijs, maar was het meer bedoeld als naslagwerk voor geïnteresseerden. De Nederlandsche Boekenclub die de reeks waarvan Walchs *Het Boek der Wereldliteratuur* deel uitmaakte uitgaf, opereerde geheel buiten het bestaande boekenvak om. Men werkte op basis van abonnementen. Zoals ook blijkt uit de samenstelling van deze reeks was de NBC een club die uitgaven van verscheidene uitgevers aanbood. (De Glas 2009: 238)

Dat de media over Walch gedurende de jaren 1940 tot 1945 over het algemeen weinig schreven in vergelijking tot de decennia ervoor, zou ook verklaard kunnen worden uit het feit

dat de Duitse bezetters hem met een schuin oog aankeken. Walch stond bij hen bekend als Jodenvriend. Zo verscheen er in *Volk en Vaderland*, het weekblad voor de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland een artikel met de titel “De walgelijke taal en houding van prof. dr. Jan L. Walch”. In dit artikel maakte de auteur Walch belachelijk door te zeggen dat hij een prutserige journalist was en dat hij niet geschikt was voor het vak van directeur van de Toneelschool. Verder citeerde de auteur een aflevering van “Scherven van Gisteren” dat Walch in *Het Vaderland* van 16 mei 1933 had geschreven. In die aflevering vergeleek Walch het in Duitsland opkomende nationaal-socialisme met het geloof. Echter, met het enige verschil dat het nationaal-socialisme het leven op aarde een paradijs wilde maken, in plaats van het hiernamaals en dat iedereen hier onder sociale dwang aan meedeed. De auteur van het artikel in *Volk en Vaderland* noemde Walch een laffe Jodenknecht door te zeggen dat Walch toen het nationaal-socialisme in Duitsland orde op zaken kwam stellen, plotseling naar Parijs verdween. (Lindeman 1941: 7) Dit artikel zette Walch in een kwaad daglicht en het zou voor angstige recensenten een reden geweest kunnen zijn af te zien van het schrijven van artikelen over Walch.

2.4 Franz de Backer – *Algemene Literatuurgeschiedenis: eerste tot en met vijfde deel (1943-1954)*

2.4.1 Achtergrond

Franz Jozef de Backer werd op 22 juni 1891 geboren in het Vlaamse Aalst. De Backer ging in Dendermonde naar de Rijksmiddelbare School, waarna hij Franstalig onderwijs volgde aan het Atheneum te Chimay. In 1909 werd hij ingeschreven bij de Middelbare Rijksnormaalschool te Gent om daar in 1911 een onderwijsgraad te halen. In die tijd zette De Backer zijn eerste stappen in de literaire wereld door mee te werken aan het studententijdschrift *Goedendag* en *De Nieuwe Gids*. Tijdens zijn leraarschap had hij de mogelijkheid een universitaire studie te volgen. In 1923 promoveerde De Backer met zijn dissertatie over *Bernhard Shaw as a Dramatist* tot doctor, waarna hij ging lesgeven aan de Universiteit van Gent. De Backer werd hoogleraar in het Engels en daarnaast was hij werkzaam in het vergelijkende literatuuronderzoek. Ook was De Backer gedurende vele jaren voorzitter van de Vlaamse PEN-club en op internationale congressen pleitte hij voor de erkenning van de Vlaamse literatuur. Franz De Backer overleed op 23 juni 1961 in zijn woonplaats Ukkel. (Schricks 1962)

2.4.2 Vorm

Het eerste deel van het vijfdelige handboek *Algemene Literatuurgeschiedenis* verscheen in 1943 en het laatste deel kwam uit in 1954. Dat de vijf delen niet in de juiste volgorde verschenen, blijkt uit het inlegvel in het vierde deel. Hierin wordt vermeld dat al bij het verschijnen van het vijfde deel was aangekondigd dat er vertraging was opgelopen bij de verschijning van het vierde deel. Het 'generaal register' zou na verschijnen van het laatste deel, dus het vierde, naar de intekenaars worden toegezonden. De vijf delen vormen tezamen een robuust boekwerk, dat met zijn vijf delen een imponerende plaats inneemt in de boekenkast. De boeken zijn netjes gebonden in een stevige kaft. De ruggen van de vijf delen zijn donkerblauw, met lichtblauwe en rode tinten. De omslagen van de boeken zijn beigegekleurd. Op ieder deel staat de titel genoemd plus het hoofdonderwerp van dat deel. Hierbij staat nog een klein portret afgebeeld van een auteur die het beeld van die bepaalde periode weergeeft.

2.4.3 Inhoud

De ondertitel van De Backers *Algemene Literatuurgeschiedenis*, namelijk *Geschiedenis van de belangrijkste figuren en stromingen in de wereldliteratuur*, is veelzeggend over de inhoud en de doelstelling van het boek. Alle vijf de delen behandelen een bepaalde periode, waartoe de literatuur behoort. In het eerste deel, over de Oudheid, staat de inhoudsopgave achterin. Het handboek is geschreven door meerdere personen, en ook alle afzonderlijke delen zijn door steeds anders samengestelde groepen personen geschreven.²¹ Er zijn kortere stukken gewijd aan de Egyptische, de Babylonisch-Assyrische, de Oud-Hebreeuwse en de Oude Indische letterkunde. Het grootste gedeelte van dit eerste deel, ongeveer 325 van de 460 pagina's, behandelt de Griekse en Romeinse letterkunde, waarvan genres afzonderlijk van elkaar worden behandeld. Hierbij is te denken aan het lied, het treurspel en het wijsgerig betoog. De auteurs hebben gezorgd voor een samenhangend verhaal dat niet is onderbroken door fragmenten. Er komen wel voorbeelden uit teksten en werken voor, maar die zijn zo bewerkt dat ze ingepast konden worden in de hoofdtekst. Wel wordt de tekst geregeld afgewisseld met paginagrote illustraties. Uitgebreide bibliografieën staan achter ieder hoofdstuk.

De overige delen zijn volgens hetzelfde stramien opgebouwd. Het tweede deel van het handboek gaat over de middeleeuwen en is ongeveer 460 pagina's dik. Dit boek besteedt per onderwerp steeds ongeveer evenveel ruimte. Het derde deel van het handboek, dat handelt over de renaissance, is iets dikker dan de overige delen, en beslaat 516 pagina's. De eerste 140

²¹ Omdat er zeer veel mensen aan *Algemene Literatuurgeschiedenis* hebben meegewerkt, zal er bij citaten naar het boek worden verwezen met de aanduiding *ALG*.

pagina's van dit boek behandelen "Het Westeuropese Humanisme en De Literatuur van de Hervorming en van de Contrareformatie." Het derde onderwerp lijkt door de omvang ervan het meest belangrijk: "Renaissance, Barok en Klassiek in de moderne talen." Dit thema is onderverdeeld in twee subonderwerpen: "De Romaanse Literatuur" en de "Germaanse Literatuur". Het vierde deel van het handboek gaat over de Verlichting en de Romantiek. Hierin staat de inhoudsopgave voor het eerst voor in het boek. De literatuur uit achtereenvolgens Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië, Spanje, Nederland, Scandinavië en Rusland komt aan bod. Het laatste hoofdstuk is bestemd voor een overzicht van de Europese literatuur tussen 1700 en 1850.

Het laatste deel, het vijfde, verschilt enigszins van de overige delen. Ook in dit deel, over de Moderne Tijd, staat de inhoudsopgave voor in het boek. Dit boek is onderverdeeld in vijf delen, te weten "De vorming van een nieuw werkelijkheidsbesef; Kritische beschouwing van mens en maatschappij; Realisme, naturalisme en verwante stromingen; Nieuwe dichtkunst en nieuw proza en Het expressionisme en zijn gevolgen." Het eerste onderwerp beslaat bijna 170 pagina's. De rest neemt per onderwerp steeds ongeveer zeventig pagina's in beslag, afgezien van het laatste gedeelte, dat slechts twaalf pagina's beslaat. De theorie in dit vijfde is nogal filosofisch van aard. De auteurs en stromingen worden derhalve in dit filosofische kader behandeld. Opvallend is het register behorend bij dit vijfdelige boekwerk. Het gaat om een zeer uitgebreid algemeen register dat de onderwerpen die in alle vijf de delen van *Algemene Literatuurgeschiedenis* behelst. Het register is uitneembaar en het beslaat 34 pagina's. Naast alle namen van auteurs en zaken die in de boeken aan de orde komen bevat het register ook een lijst van platen. De laatste pagina van dit register dat hieraan gewijd is, beschrijft de illustraties die in de *Algemene Literatuurgeschiedenis* zijn opgenomen. Deze illustraties zijn in het boek zelf ook voorzien van een onderschrift.

2.4.4 Doelstelling

In het voorwoord van het eerste deel, over de Oudheid, melden de auteurs dat zij tot een werkwijze besloten hebben waarin zij niet de landen en de tijd los van elkaar behandelen, bijvoorbeeld in het geval van de Grieken en de Romeinen. Zij hebben besloten een geschiedenis weer te geven van letterkundige stromingen en niet van de dichters en schrijvers. Dit heeft tot gevolg dat de meeste auteurs vaker ter sprake zullen komen, maar dat hun biografie niet tot in detail besproken wordt. (*ALG*²² I: 1) Het is echter wel belangrijk aan te tonen dat, hoezeer een

²² Omdat in de boeken van De Backer geen jaar van verschijnen staat aangegeven, wordt er per deel naar verwezen. De vijf delen zijn verschenen tussen 1943 en 1954. Ook wordt niet met de naam van de auteurs

bepaalde stroming ook over zekere eigenschappen beschikt, deze eigenschappen toch per land op basis van eigen aard en cultuur verschillen.

De taak die een algemene literatuurgeschiedenis volgens de inleiding op dit deel heeft, is het geven van een samenvattend beeld van de literaire ontwikkeling van alle volken en tijden:

Zij heeft tot taak het wijdgespannen stramien te laten zien, waarop met den kleurigen inslag der nationale geartheid het weefsel der afzonderlijke letterkunden geweven is. (ALG I: II)

Dit kan niet alleen door de grote lijnen van de letterkundige gebeurtenissen te bespreken, maar ook door juist die literaturen en volken aan te dragen waaruit een onderling verband blijkt. (ALG I: I-II) Sophie Levie noemt als een van de kenmerken van een literatuurgeschiedenis dat het boek een doorlopend verhaal vertelt. Dit kan tot gevolg hebben dat auteurs, om zich aan de structuur van dit verhaal te conformeren, bepaalde auteurs weglaten en inpassen in stromingen waarin ze eigenlijk helemaal niet thuishoren. Dit leidt tot gefixeerde oordelen, waardoor voor voorlopige standpunten en relativiteit in de literatuurgeschiedenis weinig ruimte is. (Levie: 256)

Het voorwoord van het tweede deel, dat handelt over de middeleeuwen, heeft een soortgelijke strekking. De auteurs moesten veel weglaten en onbesproken laten vanwege de grote hoeveelheid materiaal en de relatief geringe omvang van het te schrijven boek. De auteurs beroepen zich op de doelstelling die zij voor het schrijven van de literatuurgeschiedenis hadden, namelijk het streven naar het aangeven van samenhangen tussen tijden, stijlen en schrijvers. De volledigheid van het feitenmateriaal is van ondergeschikt belang. De auteurs hopen dat zij zo de lezer stimuleren zich te verdiepen in breedvoeriger beschouwingen van de middeleeuwse literatuur. (ALG II: 1-2)

Ook het voorwoord van het derde deel noemt het streven de verschijnselen in de literatuur, in dit deel vanaf het begin van de Italiaanse renaissance tot het einde van de bloeitijd van het Franse klassiek, in hun onderlinge samenhang voor te stellen. Wel wordt hier de problematiek van de periodisering aan de orde gebracht. Dat het schrijven van een comparatieve literatuurgeschiedenis voor één persoon een moeilijke onderneming is, betekent niet dat het dat niet is voor een collectief van literatuurhistorici. Ieder heeft zijn eigen inzichten in bepaalde cultuurstromingen en gebruikt die bij het geven van een overzicht van de literatuur. Redacteur Sobry van dit deel schrijft in zijn voorwoord dat de problematiek van periodisering in dit boek gemedend wordt, om plaats te maken voor een helder inzicht in nauwkeurig bijeengebracht feitenmateriaal, dat in een bepaalde structuur en perspectief geplaatst moest worden. (ALG III: 1-2) Een soortgelijke strekking heeft ook het korte voorwoord van het vierde deel, over de

naar het boek verwezen, maar met een afkorting van de titel, omdat het gaat om een groot gezelschap aan auteurs.

geschiedenis van de Europese letteren in de achttiende en in de eerste helft van de negentiende eeuw. (ALG IV: 7²³)

In het opnieuw korte voorwoord van het vijfde deel wordt nogmaals ingegaan op de doelstelling, namelijk "een beschouwing geven van de meest karakteristieke kenmerken van de letterkunde der laatste eeuw²⁴." (ALG V: IX) Ook dit boek bevat een inlegvel waarop vermeld staat dat het vijfde deel eerder zou uitkomen dan het vierde. De uitgever en de boekhandel boden de intekenaren excuses aan, vanwege het feit dat zij hun geduld op de proef moesten stellen.

2.4.5 Functie

Van *Algemene Literatuurgeschiedenis* van De Backer zijn tot nu toe nog geen recensies gevonden met daarin aanwijzingen voor de uiteindelijke functie die het boek gehad heeft. Dit hoeft niet te betekenen dat die er niet zijn. Het is namelijk zo dat de database met historische kranten van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag loopt tot 1945. Het kan dus heel goed dat er wel recensies bestaan, maar het zou erg veel tijd kosten om alle kranten in de periode van 1943 tot en met 1954 handmatig te doorzoeken. Het lijkt verstandiger te wachten totdat ook deze kranten digitaal beschikbaar zijn.

2.5 F.W. van Heerikhuizen - *Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken - Deel I: Van de vroegste tijden tot ongeveer 1825 (1951) en Deel II: De nieuwste tijd (van ongeveer 1825 tot heden) (1956)*

2.5.1 Achtergrond

Frederik Willem van Heerikhuizen werd op 5 augustus 1910 geboren in Enschede. Van Heerikhuizen studeerde Nederlands in Amsterdam, waarna hij leraar werd in Goes en Velp. Deze dichter en literair historicus was de biograaf van de Nederlandse neoromantische auteur Arthur van Schendel (1874-1946). Op een proefschrift over het werk van deze auteur promoveerde Van Heerikhuizen in 1961. Ook over de Duitse lyrisch dichter R.M. Rilke (1875-1926) schreef Van Heerikhuizen studies. In 1936 debuteerde Van Heerikhuizen zelf als dichter. Een geschiedenis

²³ Opvallend aan dit deel is wel dat de paginanummering niet klopt. In de inhoudsopgave blijkt al dat het voorwoord, dat op pagina zeven zou staan, daar nooit zou kunnen staan, aangezien het eerste onderwerp in het boek, Engeland, op pagina 1-107 wordt behandeld. De paginanummering begint ook daadwerkelijk bij één op de eerste pagina dat dit onderwerp behandelt. Het zou daarom kunnen zijn dat een langer voorwoord niet tot de mogelijkheden behoorde.

²⁴ De twintigste eeuw.

over de Nederlandse literatuur van zijn hand verscheen in 1949. Na dit werk schreef hij het tweedelige *Gestalte der Tijden* (1951-1956).²⁵ (Van Bork 2006)

2.5.2 Vorm

De twee delen van het handboek *Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken* (zie figuur 5.) zijn vijf jaar na elkaar verschenen. Het eerste deel, dat de periode tussen de vroegste tijden tot ongeveer 1825 behandelt, verscheen in 1951. Het boek is 311 pagina's dik en gebonden in een rode kaft met daarop een tekening van het paard Pegasus, met daarboven een letter G en eronder een letter T. Het tweede deel, verschenen in 1956, handelt over de literatuur van de nieuwste tijd. Dit boek heeft 431 pagina's en is ook gebonden in een rode kaft, maar het heeft een groene papieren omslag gehad met daarop de titel en een ganzenveer. Waarschijnlijk is het exemplaar dat voor dit onderzoek is gebruikt pas later, bijvoorbeeld door de bibliotheek, ingebonden in steviger materiaal.

Figuur 5.

2.5.3 Inhoud

Uit de inhoudsopgave van het eerste deel van *Gestalte der Tijden* blijkt dat ook dit werk zich vooral richt op literatuur uit West-Europa. In de voorrede van het eerste deel meldt Van Heerikhuizen, dat een aparte bloemlezing met fragmenten uit de literatuur van de auteurs die hij bespreekt onderdeel zal uitmaken van zijn werk. Dat neemt niet weg dat er in zijn boek wel fragmenten staan. Toch bestaat het boek grotendeels uit beschrijvingen over de auteurs en de stromingen waartoe zij gerekend worden. Deze tekst wordt af en toe verduidelijkt met behulp van tekst die in voetnoten is toegevoegd. Illustraties wisselen de tekst geregeld af.

Pas in het tweede deel van het boek is een bio- en bibliografisch register opgenomen. Dit register telt bijna honderd pagina's. De omvang hiervan is zo groot doordat daarin pas de biografische informatie over de auteurs is opgenomen. Meestal beslaat de informatie achter een persoonsnaam één tot vijf regels, maar bij invloedrijkere auteurs is er meer plaats ingeruimd voor een uitgebreide behandeling van hun persoonlijk leven en een opsomming van belangrijke werken. Ook wordt achter deze bio- en bibliografische schetsen de plaats in het boek genoemd waar nadere informatie over de auteur is te vinden.

²⁵ Van Bork noemt hier niet dat het tweedelige *Gestalte der Tijden* in feite een onderdeel vormt van een vierdelig werk. Hierover volgt later meer.

2.5.4 Doelstelling

De voorrede vermeldt dat *Gestalte der Tijden* onderdeel is van een plan van de uitgeverij, A.W. Sijthoff uit Leiden, om op wetenschappelijk verantwoorde wijze aan een ruim publiek een leesbaar overzicht te geven van de wereldletterkunde. Afzonderlijk van dit boek zal een bloemlezing uitgegeven worden, waarin de literatuurgeschiedenis waarover *Gestalte der Tijden* vertelt, geïllustreerd wordt met literaire fragmenten. Voor het beoogde publiek van zijn boek is Van Heerikhuizen uitgegaan van mensen met een "goed ontwikkelde algemene belangstelling". Op grond daarvan heeft hij geprobeerd zo diep op de te behandelen stof in te gaan als hij voor dat publiek te behappen achtte. Dit vormde bij het terrein over de oosterse letterkunde nog wel een probleem, aangezien die literatuur voor de Nederlandse lezer minder makkelijk voorhanden was. Dit was ook het geval voor Van Heerikhuizen zelf, wat een reden is geweest voor zijn oproep aan de oriëntalisten in Nederland om eventuele verbeteringen aan hem door te geven. (Van Heerikhuizen 1951: 7)

Uit deze voorrede blijkt ook dat het register van beide delen is opgenomen achter in het tweede deel van *Gestalte der Tijden*. Dit register beschrijft levensbijzonderheden van de auteurs, maar geeft ook verwijzingen naar ander, in *Gestalte der Tijden* ongenoemd gebleven werk van de betreffende auteurs. Van Heerikhuizen hoopte dat zijn boek op die manier een bruikbaar hulpmiddel zou blijken voor verdere studies naar de wereldletterkunde. Van Heerikhuizen verantwoordde zich ook voor de manier waarop hij het boek heeft geschreven. Hij meende dat de wereldletterkunde als geheel te weinig bestudeerd werd en daarom heeft hij geprobeerd een overzicht te geven van dit enorme terrein. Het woord overzicht moet heel letterlijk worden genomen, aangezien Van Heerikhuizen benadrukte geen parallellen te hebben willen trekken en zo weinig mogelijk algemene problemen aan de orde heeft willen stellen. (Van Heerikhuizen 1951: 7-8) Kortom, hij probeerde een zo objectief mogelijk beeld te geven: "Mijn eigen oordeel heb ik doorlopend aan dat van zoveel mogelijk anderen getoetst." (Van Heerikhuizen 1951: 9)

Na de voorrede volgt een algemene inleiding over de literatuur der natuurvolkeren en de volksliteratuur, waarin gepoogd wordt de begrippen literatuur en letterkunde te begrenzen. De volgende vijftig pagina's behandelen de oosterse letterkunde, waarna de rest van het boek ingaat op de literatuur in de oudheid en de middeleeuwen, de renaissance en de barok, en ten slotte de verlichting en de romantiek, waarbij de nadruk vooral op Europa ligt.²⁶ Deze onderwerpen zijn volgens de inhoudsopgave alle weer onderverdeeld in subonderwerpen, onderscheiden naar land van herkomst van de besproken literatuur. (Van Heerikhuizen 1951: 5)

²⁶ Deze keuze berust vooral op het feit dat de Van Heerikhuizen zijn selectie heeft gebaseerd op werk en auteurs waarvoor enige belangstelling in het Nederlandse taalgebied bestaat. (Van Heerikhuizen 1951: 7)

Van Heerikhuizen vond dat er tussen literatuurhistorici en -critici geen onderscheid bestaat. In de voorrede van het tweede deel viel Van Heerikhuizen die historici en critici aan die menen dat een literatuurhistoricus niet over zijn eigen tijd kan schrijven, omdat de meningen daarover nog niet zijn vastgelegd. Hij probeerde dit uit te leggen door aan te geven dat er een verschil bestaat tussen kritiek, in de betekenis van feedback, en tussen 'een' kritiek, in de betekenis van een kritische editie. Een recensie is een voorbeeld van een subjectieve (bevooroordeelde) kritiek, terwijl een kritische literatuurgeschiedenis objectief beoogt te zijn. Verder deelde Van Heerikhuizen mee dat de notie dat het verleden zou vastliggen een misvatting is. Deze mening beargumenteerde hij door voorbeelden te noemen uit de literatuur- en kunsthistorie. Waar het op neerkomt is dat objectieve wetenschap in feite niet bestaat, omdat ook die wetenschap in grote mate geleid wordt door "geestelijke behoeften die op korte termijn telkens weer sterk verschuiven."²⁷ (Van Heerikhuizen 1956: 8) De schijnbaar objectieve werkelijkheid zoals hedendaagse auteurs hun mening over het literaire verleden zien, komt voort uit de meningen van literatuurcritici afkomstig uit de tijd waarin een bepaald literair werk ontstond. Dat was voor Van Heerikhuizen reden om aan te nemen dat criticus en literatuurhistoricus dezelfde taak hebben, zodat het voor hem mogelijk was om in zijn boek ook hedendaagse auteurs en hun werk te behandelen. Om zich echter een mening te vormen over zaken uit het heden, trachtte hij wel het verleden in zijn achterhoofd te houden, zodat hij vanuit een bepaald kader kon werken, vanuit bepaalde normen. (Van Heerikhuizen 1956: 9-10)

Van Heerikhuizen maakte zich geen illusies dat zijn boek perfect zou zijn. Door de enorme omvang en het gebrek aan systematiek in het materiaal was het een lastige taak om een dergelijk werk te voltooien. Hij schreef dat zijn werk slechts een relatief en voorlopig karakter kon dragen. Omdat de stof zo omvangrijk was, moesten er steeds tot op zekere hoogte compromissen gesloten worden om het boek nog enigszins handzaam te houden. Toch dacht Van Heerikhuizen dat zijn boek aan het belangrijkste doel zou kunnen beantwoorden, namelijk

de lezer in contact brengen met de literatuur, en in hem de wens wakker roepen dat contact zelf verder voort te zetten, ook buiten het boek om en er misschien dwars tegenin.
(Van Heerikhuizen 1956: 10)

²⁷ Om zijn mening te staven voegt Van Heerikhuizen hier nog twee citaten van T.S. Eliot (1888-1965) toe, naast dichter en toneelschrijver ook criticus. In relatie tot de beschouwing van de zeventiende-eeuwse literatuur meende Eliot dat het verleden voortdurend een nieuwe gestalte in het heden aanneemt. Twee veelzeggende uitspraken van Eliot zijn: "What happens when a new work of art is created is something that happens simultaneously to all the works of art that preceded it."; en "The difference between the present and the past is that the conscious present is an awareness of the past in a way and to an extent which the past's awareness of itself cannot show." (Van Heerikhuizen 1956: 9) Het oordeel van schrijvers en hun werk ligt dus ook in latere tijden nooit geheel vast.

In zijn voorrede voor het tweede deel legde Van Heerikhuizen verantwoording af voor het feit dat hij de te behandelen geschiedenis per land beschreef. De opeenvolgende stromingen zouden te veel met elkaar samenhangen om ze in aparte compartimenten op te delen. Van Heerikhuizen voegde hieraan toe dat hij het onmogelijk achtte de resterende honderddertig jaar, vanaf 1825 waar het eerste deel stopte tot 1955, nog in afzonderlijke tijdperken op te splitsen, aangezien dit een verbrokkeld effect zou hebben. Het nadeel van deze manier was volgens van Heerikhuizen dat het algemeen verband voor de lezer misschien minder duidelijk overkomt, maar dat wordt goedge maakt doordat de nationale verscheidenheid tussen de literaturen op deze manier beter naar voren komt. Hij verduidelijkte nogmaals dat ter wille van dit algemeen verband de landen en auteurs aan de orde zijn gekomen die het duidelijkst een voorbeeld konden geven van de algemene problematiek in de ontwikkeling van de literatuur. (Van Heerikhuizen 1956: 11-12)

2.5.5 Functie

In de narede van het tweede deel kwam Van Heerikhuizen terug op de voorredes die hij in de beide delen heeft geschreven. De narede vormt een iets persoonlijker uiting van de gevoelens die hij bij het boek had. Hij schreef dat er veel moeilijkheden te overwinnen waren om zijn boek te schrijven, maar dat hij toch met veel vreugde heeft gewerkt. Het was tenminste in het geval van Van Heerikhuizen zelf zo dat door het schrijven van het boek een groot deel van het literair erfgoed voor hem levend en hanteerbaar is gemaakt. Hij hoopte dat dit ook zo zou zijn voor de kritische lezer. Hij vond dat men er niet klakkeloos van uit moest gaan dat belangrijke werken van auteurs altijd hebben bestaan; iemand heeft ze ooit geschreven en dat is een hele prestatie:

Een van de belangrijkste doelen van de kritiek en literatuurgeschiedenis in de komende periode lijkt mij de krachtige bestrijding van een verkeerde, in wezen kwantitatieve grootheidsopvatting, die de wegen naar de literatuur en leven verspert. (Van Heerikhuizen 1956: 313)

In het Nijmeegse dagblad *De Gelderlander* van vrijdag 23 mei 1952 stond onder het kopje 'Nieuwe uitgaven' een korte mededeling over het eerste deel van *Gestalte der Tijden* van Van Heerikhuizen. Hierbij staat ook dat deel I van de bijbehorende bloemlezing *Ziel en Gedachte* is uitgegeven. (*De Gelderlander* 1952: 11) Aangezien deze delen samen werden uitgegeven, lijkt het dat de literatuurgeschiedenis en de bloemlezing echt een geheel hebben gevormd. Het is waarschijnlijk dat de laatste twee delen van het werk ook ongeveer tegelijk uitkwamen. In maart van hetzelfde jaar was er in deze krant al een artikel gewijd aan de bloemlezing van de hand van Van Heerikhuizen. De auteur hiervan noemde *Ziel en Gedachte* een bloemlezing van het goede soort. Het was een positieve recensie, die in eerste instantie vooral over de bloemlezing handelde, maar ook terugkwam op de begeleidende literatuurgeschiedenis. Naast het goede

gebruik van de beperkte ruimte werd ook de manier geprezen waarop de bloemlezing en de geschiedenis zijn geïllustreerd. Ook vermeldde het artikel nog iets over de doelstelling en de beoogde doelgroep van het werk. Het boek was uitgegeven ter ere van het honderdjarig bestaan van uitgeverij A.W. Sijthoff en was bedoeld voor volwassenen:

Deze zullen er in vinden wat het belooft, een goede in wat de mensheid gedacht, gevoeld, gehoopt, bejubeld en geleden heeft vanaf 't ogenblik dat de eerst dichter wat op zijne harten groot lei, terwijl aan hem toen de wereld scheen te ... en toe te zien. (Panhuijsen 1952: 7)

Een andere recensie is afkomstig uit de *Leeuwarder Courant* van 9 december 1954. Het gaat om een recensie over het tweede deel van de bloemlezing. Beide eerste delen zijn op dit moment al verschenen, maar van de literatuurgeschiedenis zelf is er nog geen tweede deel. De recensie was zeer positief over het boek en over Van Heerikhuizen als auteur. Ook blijkt uit het artikel dat het boek bedoeld was voor de meer ontwikkelde Nederlander. De ondertitel van het stuk is zelfs "Voor literaire fijnproevers". Uitgaan van deze doelgroep maakte het voor Van Heerikhuizen mogelijk het boek uit te geven met originele fragmenten, waardoor het boek viertalig is geworden. (*Leeuwarder Courant* 1954: 3)

Bij het verschijnen van het tweede deel van *Gestalte der Tijden* schreef de *Leeuwarder Courant* wederom een zeer positieve recensie over het werk. Het is een moeilijke klus geweest en Van Heerikhuizen heeft de tijd ervoor genomen, maar het resultaat mag er zeker zijn. In de recensie wordt ook het oude werk van Boele van Hensbroek genoemd. Dit werk was zeker niet onverdienstelijk, maar het was nu toch zeker wel aan vervanging toe. Hiertoe moest Sijthoff op zoek naar een goede auteur:

Sijthoff heeft een goede neus gehad: mensen als Van Heerikhuizen met zulk een combinatie van ijver, belesenheid, smaak en inzicht zijn wel heel dun gezaaid en ook lang niet altijd beschikbaar. [...] En kwaliteit wordt hier geboden; (*Leeuwarder Courant* 1957: 3)

En zoals van Heerikhuizen al in de voorrede van zijn eerste deel schreef, kon hij niet iedereen tevreden stellen met zijn werk. Zo ook niet de schrijver van dit artikel. Hoewel die zeer positief is over het boek van Van Heerikhuizen, sluit hij zijn recensie af met het verwijt dat er geen enkele alinea is besteed aan de Friese literatuur. (*Leeuwarder Courant* 1957: 3)

2.6 Samenvatting

De levens van de auteurs van de vijf comparatieve literatuurgeschiedenissen vertonen enkele gelijkenissen, maar op bepaalde punten lopen ze ook sterk uiteen. Zowel Kalff, Margadant, Walch, De Backer en Van Heerikhuizen zijn enige tijd in het onderwijs werkzaam geweest. Verder hebben ook alle auteurs andere werken geschreven dan literatuurgeschiedenissen,

bijvoorbeeld in de literaire of journalistieke wereld. Voor zo ver er in de vorm van artikelen en recensies informatie beschikbaar is, blijkt dat de manier waarop de pers de comparatieve literatuurgeschiedenissen ontving per boek verschilt. Over de werken van Kalff, Margadant, Walch en Van Heerikhuizen zijn zowel positieve als negatieve reacties te vinden. Over het boek van De Backer is in dit opzicht tot nu toe nog geen bruikbare informatie gevonden.

Uit de beschrijvingen van de vorm van de vijf comparatieve literatuurgeschiedenissen blijkt dat dergelijke werken door de uitgever en de drukker zeer goed verzorgd werden. De boeken stralen een bepaalde kwaliteit uit. Zo op het eerste gezicht lijken de boeken zich qua inhoud ofwel te richten op de gehele wereldliteratuur, ofwel op de literatuur uit West-Europa. De boeken verschillen niet alleen van elkaar wat betreft geografisch gebied, maar ook perioden die behandeld worden verschillen. Het boek van Kalff begint bijvoorbeeld te vertellen vanaf de middeleeuwen, terwijl Van Heerikhuizen en Margadant bij de Egyptische letteren starten.

Hoewel alle auteurs een andere werkwijze hebben gehad, lijken de doelstellingen van de vijf literatuurgeschiedenissen op hetzelfde neer te komen, namelijk het geven van een overzicht van de wereldliteratuurgeschiedenis. Iedere auteur had echter een andere doelgroep en een andere werkwijze, waardoor de doelstellingen op kleinere punten van elkaar verschilden. Over de uiteindelijke functie van de boeken kan geen uitsluitel worden gegeven, aangezien daarover weinig materiaal beschikbaar is. Wel is duidelijk dat voor alle vijf de comparatieve literatuurgeschiedenissen geldt dat ze in meer of mindere mate positief ontvangen zijn. Wat er daarna van de boeken terechtgekomen is, blijkt nergens.

Omdat er over Gerrit Kalff veel informatie bekend was, was er veel over hem te vertellen. Dit bleek uit het aantal recensies over zijn werk, maar ook uit de lengte ervan. Na Kalffs dood kwam het tweede deel van zijn *Westeuropesche Letterkunde* uit. Velen schreven erover, maar die recensies gingen vaak meer over Kalff zelf, hoe hij in het leven stond en wat zijn opvattingen waren. Ook handelden deze recensies vaak over de biografie die zijn zoon over hem schreef en aan dit tweede deel van Kalffs literatuurgeschiedenis toegevoegd. In de recensies over het eerste deel werd vooral de grote hoeveelheid werk die Kalff had verzet geroemd. Men verweet hem dat het boek meer leek op een cultuurgeschiedenis dan op een literatuurgeschiedenis.

Margadant was in vergelijking met Kalff een veel minder bekend persoon. Hoewel ook hij andere teksten schreef, had hij weinig andere publicaties op zijn naam staan. De critici waren zowel positief als negatief over Margadants werk. Vooral het middelbaar onderwijs leek geïnteresseerd te zijn *De Wereldliteratuur* van Margadant. De wetenschappelijke wereld was vanwege het gebrek aan structuur in de indeling van het boek en het gebrek aan objectiviteit van de auteur negatiever over dit boek.

Over *Het Boek der Wereldliteratuur* van Jan Walch was weinig recensiemateriaal te vinden. Het is mogelijk dat de invloeden van de oorlog hiervan belangrijke oorzaken zijn geweest. Door het gebrek aan kritieken over het boek is het moeilijk vermoedens te uiten over de functie die het boek uiteindelijk gehad heeft. Ook van *Algemene Literatuurgeschiedenis* van De Backer zijn nog geen recensies gevonden, maar wellicht zijn artikelen over dit boek binnenkort digitaal beschikbaar. Hetzelfde geldt voor *Gestalte der Tijden* van Van Heerikhuizen. Echter, van dit boek zijn al enkele positieve recensies in de *Leeuwarder Courant* en *De Gelderlander* gevonden. Hieruit bleek de aanleiding van het verschijnen van het boek te zijn dat uitgeverij Sijthoff honderd jaar bestond. Aanwijzingen over de functie van het boek kwamen minder duidelijk naar voren.

3 Casus: Shakespeare

Afgaand op de informatie uit voorgaand hoofdstuk lijkt het mogelijk ook comparatieve literatuurgeschiedenissen te onderzoeken op de aspecten vorm, inhoud, doelstelling en functie. Een kort, maar diepergaand onderzoek naar de vijf comparatieve literatuurgeschiedenissen kan dit feit illustreren. Om een dergelijk onderzoek uit te voeren is het van belang een onderwerp af te bakenen. Wanneer dit niet het geval zou zijn, zou het een oneindig onderzoek worden, waaraan steeds nieuwe aspecten toegevoegd zouden kunnen worden. De onderzoeker kan zich bijvoorbeeld richten op een literaire stroming, een bepaald land, een tijdsperiode of een auteur. Hieronder volgt een verslag van een inhoudelijk onderzoek naar de vijf literatuurgeschiedenissen met de auteur William Shakespeare als uitgangspunt.

De keuze voor een auteur als onderwerp van het onderzoek is erop gebaseerd dat de registers van de literatuurgeschiedenissen veelal zijn gericht op het weergeven van de pagina's in de literatuurgeschiedenissen die over een bepaalde auteur handelen. Teksten die betrekking hebben op een auteur waren voor dit onderzoek dus gemakkelijk vindbaar. De keuze voor Shakespeare is willekeuriger tot stand gekomen. Het onderwerp van onderzoek had net zo goed Goethe, Cervantes of Voltaire kunnen zijn. Wel heeft de toegankelijkheid van de onvertaalde tekstfragmenten meegeteld, in Shakespeare geval in het Engels.

Een aantal vragen waarop het onderzoek zich richtte zijn van belang. Hoe vaak kwam Shakespeare in de vijf literatuurgeschiedenissen naar voren, wat werd er over hem gezegd en welke bewoordingen zijn er in de beschrijvingen gebruikt? Naar aanleiding van die informatie is het mogelijk uitspraken te doen over de vier te onderzoeken aspecten van de literatuurgeschiedenissen. Dergelijk onderzoek zou ook gedaan kunnen worden door bijvoorbeeld een literaire stroming als hoofdonderwerp te nemen.

De Engelse dichter en schrijver van toneelstukken William Shakespeare (1564-1616) was iemand wiens werken ook tegenwoordig nog als onderdeel van de hoge cultuur en de culturele canon worden gezien. (Leezenberg 2001: 23) Van Shakespeares oeuvre zijn 38 toneelstukken, 154 sonnetten, twee lange vertellingen en een aantal kortere vertellingen bewaard gebleven. Zijn werk is niet alleen in zijn geboorteland Groot-Brittannië bekend, maar mensen over de hele wereld genieten en genoten van zijn werk, al dan niet in vertaling, hetzij in geschrift, hetzij in woord. Vanwege zijn de bekendheid leek het waarschijnlijk dat er voor de samenstellers van de literatuurgeschiedenissen voldoende informatie over Shakespeare te vertellen zou zijn, zodat er voldoende materiaal voor onderzoek beschikbaar was.

3.1 Shakespeare in Kalffs *Westeuropesche Letterkunde (eerste deel)*

In het eerste deel van Kalffs *Westeuropesche Letterkunde* komt Shakespeares naam op vier pagina's voor. Kalff besteedt echter niet een gehele paragraaf aan Shakespeare. Tweemaal duidt Kalff aan hoezeer Shakespeare de geest van de middeleeuwen²⁸ heeft weten te vatten. (Kalff 1923a: 33, 94) Daarbij geeft hij twee zinnen uit het stuk *Romeo and Juliet*. De zinnen zijn onvertaald en staan hier dus in het Engels. Later noemt hij de dichter van de "aardige klucht" *Moorkens-vel* de voorganger van Shakespeare als het gaat om het temmen van vrouwen die feeksen werden. (Kalff 1923a: 128) Welke dichter het hier betreft, vermeldt Kalff niet.²⁹ In een hoofdstuk met als onderwerp het amoureuze noemt Kalff Shakespeare een kenner van de liefde: "Mei is de liefdemaand. Shakespeare wist het wel: „Sweet lovers love the spring”." (Kalff 1923a: 205) Bronnen noemt Kalff hiervan niet, waardoor het op grond van zijn boek niet duidelijk is aan welk stuk hij dit citaat ontleent.

Kalffs schrijfstijl is zeer zeker prettig te noemen. Hij schrijft een lopend verhaal over de ontwikkelingen in de geschiedenis van West-Europa. Daarin probeert hij de gebeurtenissen in de West-Europese literatuur te integreren. Hierdoor lijkt het alsof de literatuur een onderdeel is geworden van de werkelijkheid. Dit kan aan de ene kant zeer verwarrend werken, aan de andere kant werkt het echter inspirerend. De lezer kan zich een beeld vormen van datgene wat hij leest. In zijn benadering van de te behandelen stof gaat Kalff in eerste instantie niet uit van de auteurs. Zijn werk is een geschiedschrijving, waarin hij de auteurs die hij van belang acht noemt. Kalff geeft ook fragmenten van het werk van de auteurs, maar hun biografieën lijken voor hem niet belangrijk genoeg om in zijn verhaal op te nemen. Dit blijkt ook uit de manier waarop Kalff omgaat met een toch groot schrijver, zoals Shakespeare. Waar andere auteurs van literatuurgeschiedenissen pagina's lange betogen houden over diens leven en de chronologie van verschijnen van zijn stukken,³⁰ gebruikt Kalff Shakespeares teksten om het belang ervan in het dagelijks leven aan te duiden.

Kalff prijst Shakespeare vooral om de manier waarop hij in zijn werk de geest van het dagelijkse leven uit de middeleeuwen overbrengt. Woorden die Kalff in dit kader gebruikt om Shakespeare of zijn werk te karakteriseren zijn: "voortreffelijk, goed, wel." (Kalff 1923a: 33, 94) En Kalff, middeleeuwenexpert bij uitstek, kan het weten.³¹

²⁸ Kalff zag blijkbaar in ieder geval het begin van, maar eventueel ook de gehele zestiende eeuw als een deel van de middeleeuwen. (Kalff 1923a: 33, 94)

²⁹ De dichter van deze klucht lijkt überhaupt niet bekend te zijn. Kalff had hierover echter wel iets meer kunnen vermelden, al was het maar dat de auteur niet bekend was.

³⁰ Hierover is in de onderstaande paragrafen meer te lezen.

³¹ Kalff promoveerde op het proefschrift *Het lied in de middeleeuwen* (1884). Daarnaast maakte hij onder meer een bloemlezing van Middelnederlandse epiek, *Middelnederlandsche epische fragmenten* (1886).

3.2 Shakespeare in Margadants *De Wereldlitteratuur: Geschiedenis der Letteren*

Op grond van het register in Margadants *De Wereldlitteratuur* lijkt het of Shakespeare slechts op één pagina van het boek voorkomt. Echter, het register noemt alleen de beginpagina van een stuk dat over een bepaalde auteur gaat. Wanneer we bladeren naar de pagina die in het register genoemd staat, blijkt dat er in totaal bijna acht pagina's aan Shakespeare gewijd zijn. Ook is er in het boek ruimte voor een paginagroot portret van deze Engelse auteur. Dat een illustratie aanwezig is, is in het register aangeduid door middel van een sterretje voor de naam van de auteur. Hoewel er over Shakespeare door Margadant niet alleen maar lovende woorden gesproken kunnen worden, "is hij toch een der oorspronkelijkste vernuften, een der grootste scheppende kunstenaars der wereldlitteratuur." (Margadant 1930: 335)

Margadants stuk schetst eerst vrij uitgebreid hoe beroemd Shakespeare ten tijde van schrijven was, hoe bekend zijn werk nog steeds is en wat anderen van zijn werk vinden. Vervolgens gaat hij in op Shakespeares leven en hoe bekend en beroemd hij ook al tijdens zijn leven was. De citaten uit Shakespeares werk die Margadant gebruikt staan in het Engels. Af en toe vertaalt hij een woord dat hij voor de Nederlandse lezer ongebruikelijk acht. Om zijn standpunten en meningen te illustreren noemt Margadant wel namen van andere auteurs en critici, maar de exacte bronnen waaruit deze meningen afkomstig zijn vermeldt hij niet. Een voorbeeld hiervan is een citaat dat hij ontleent aan de auteur John Dryden (1631-1700)³², wiens woorden erop neerkomen dat Shakespeare zeer is beïnvloed door andere auteurs alvorens de grootste te worden. (Margadant 1930: 335) Ook citeert Margadant de Franse Verlichtingsdenker Voltaire (1694-1778) die Shakespeare betitelde met de woorden *hansworst* en *sauvage ivre*³³. Voltaire noemde Shakespeares werken *un énorme fumier*³⁴. (Margadant 1930: 337)³⁵

Margadant beschrijft het leven van Shakespeare op uitgebreide en zeer toegankelijke wijze, door de lezer erbij te betrekken. Hij noemt jaartallen, maar de namen van Shakespeares ouders, vrouw en kinderen worden niet genoemd. Margadant vermeldt dat Shakespeare 37 toneelstukken en 154 sonnetten heeft geschreven. Hierna schrijft hij over de reputatie die Shakespeare had in de zeventiende en achttiende eeuw, zowel binnen als buiten Groot-Brittannië. (Margadant 1930: 336-337)

³² Overigens introduceert Margadant deze John Dryden hier niet. Hij noemt alleen zijn achternaam Pas op pagina 374 wordt Dryden zelf als auteur behandeld.

³³ Een ladderzatte boer, een stomdronken onbeschofte man.

³⁴ Een enorme mesthoop.

³⁵ Margadant schrijft dat Voltaire in eerste instantie een van de ontdekkers van Shakespeare was en dat hij hem hoogachtte. Toen hij zich bedreigd voelde door Shakespeare, probeerde hij hem - overigens zonder succes - zwart te maken. (Margadant 1930: 336-337)

Na deze algemene informatie volgt in een kleiner lettertype een chronologisch overzicht van Shakespeares werk. In dit overzicht, waarvoor hij vijf pagina's heeft ingeruimd, geeft Margadant daarnaast korte samenvattingen van de stukken. Ook invloeden van andere auteurs worden genoemd. Eén alinea handelt over Shakespeares *Sonnetten*. Volgens Margadant bestaan er enkele theorieën over deze sonnetten, maar er heerst nog weinig duidelijkheid over. Margadant is van mening dat de sonnetten niet geheel op elkaar aansluiten, maar dat er wel een rode draad is te bespeuren. In een paar regels noemt Margadant de onderwerpen van deze gedichten. Vervolgens verwijst hij de geïnteresseerde lezer in de laatste alinea van de verdieping naar boeken die meer kunnen melden over Shakespeares werken. (Margadant 1930: 337-342)

Over het algemeen is Margadants schrijfstijl nogal wollig. Hij construeert zeer lange zinnen, die meestal ongeveer vijf regels lang zijn. Daarbij gebruikt hij veel leestekens, zoals dubbele punten en puntkomma's, om opsommingen en argumenten weer te geven. In de eerste twee zinnen waarmee hij het stuk over Shakespeare introduceert blijkt dit al heel duidelijk:

Marlowe en anderen werden weldra in de schaduw gesteld door W i l l i a m S h a k e s p e a r e (1564-1616), die vele hunner gebreken òf niet òf in geringere mate bezat, hunne deugden in hoogere mate, en bovendien een genialen, intuitieven kijk op de menselijke psyche, een humoristische en tevens diepzinnige wereldbeschouwing. Hij moge zich niet in al zijn stukken in gelijke mate hebben vrijgemaakt van de gebreken zijner voorgangers; het moge waar zijn dat in vele een zekere ruwheid niet te miskennen is valt : overal heeft hij het stempel van zijn genie op gedrukt, dwingt hij bewondering af voor de kracht van zijn taal, in alle stukken zit een geweldige spanning, telkens treft hij door geniale zinnen, hoogst dichterlijke gedachten en uitdrukkingen ; en in stukken als *Julius Caesar*, *Macbeth*, en vele andere heeft hij de volmaaktheid bereikt. (Margadant 1930: 335)

Aan de ene kant maakt deze schrijfstijl zijn teksten moeilijk leesbaar, maar aan de andere zorgt het enthousiasme dat in zijn teksten doorschemert, er toch voor dat de lezer de informatie gemakkelijk tot zich kan nemen. Zoals uit dit citaat blijkt heeft Margadant een voorliefde voor het woord 'geniaal', waaruit een positief oordeel over Shakespeare blijkt. Margadant probeert met deze manier van schrijven tevens de slechtere kwaliteiten die mensen aan Shakespeare zouden kunnen toekennen te ontcrachten, door te zeggen dat hij overal het stempel van zijn genie op drukt.

Hoewel Margadant over het algemeen positieve zinsneden gebruikt om Shakespeare of zijn werk te karakteriseren,³⁶ relateert hij zijn enthousiasme door mee te delen dat Shakespeare waarschijnlijk plagiaat heeft gepleegd. Echter, ook deze ontleningen doen volgens Margadant niets af aan de genialiteit van Shakespeare:

³⁶ Voor het maken van deze inventarisatie is het chronologisch overzicht niet meegenomen, aangezien dit een vrij objectief beeld probeert te geven. De persoonlijke opvattingen van Margadant schemeren niet door in deze tekst.

Ofschoon hij van haast geen enkel stuk de stof zelf verzonnen heeft, ofschoon hij, naar onze begrippen, talloze malen plagiaat heeft gepleegd, ofschoon hij veel aan den smaak van zijn publiek heeft geofferd, is hij toch een der oorspronkelijkste vernuften, een der grootste scheppende kunstenaars. Het woord „ontleend“, dat men in het volgende overzicht herhaaldelijk zal aantreffen, heeft dan ook niet veel te betekenen. (Margadant 1930: 335)

Afgezien van de ruwheid die Margadant in Shakespeares vroegste werken opmerkt en de vermeende plagiaat, zijn er geen negatieve punten in Margadants stuk over Shakespeare te vinden. Aangezien hij beide negatieve punten ontkracht of in ieder geval weinig betekenis toekent, kunnen we zeggen dat Margadant een positief oordeel over Shakespeare had. (Margadant 1930: 334-336)

3.3 Shakespeare in Walchs *Het Boek der Wereldliteratuur*

In *Het Boek der Wereldliteratuur* van J.L. Walch komt Shakespeare ook op meerdere achtereenvolgende pagina's voor. In totaal wijdt Walch 25 van zijn 590 pagina's tellende boek aan Shakespeare. Van deze 25 pagina's worden vier besteed aan een biografische schets over de auteur. De overige 24 bladzijden bevatten vertaalde fragmenten uit *Romeo en Julia* (vijfenhalf), *Hamlet* (één), *Macbeth* (drie) en *King Lear* (twaalfenhalf). Walchs opbouw van zijn verhaal over Shakespeare is als volgt. Hij beschrijft eerst de kwaliteiten van Shakespeare, waarbij hij een overvloed aan bijvoeglijke naamwoorden gebruikt:

Hij geeft het volledige mensenleven in zijn triviaalste vorm, maar ook in zijn hoogste verhevenheid, en in alle psychologische nuances. En daarbij is zijn werk, dat met prachtige zwierige losheid is opgezet, altijd geestig en geestrijk, ook merkwaardig door zijn zeldzaam rijke taal, die soms de teerste en hoogste toppen der lyriek bereikt - hij heeft ook sonnetten gedicht -; altijd ook is zijn toneelwerk spannend. (Walch 1943: 309)

Hoewel Shakespeare tegenwoordig bekend is om zowel zijn sonnetten als om zijn toneelwerk, legt Walch vooral de nadruk op het toneelwerk, misschien vanwege het feit dat hij zelf in de toneelwereld werkzaam is, maar misschien ook omdat Shakespeares *Sonnetten* in die tijd nog niet zo hoog aangeschreven stonden. Walch vermeldt het feit dat Shakespeare ook sonnetten heeft gedicht tussen neus en lippen door.

Walch ziet Shakespeare als vertegenwoordiger van het toneelgenre dat hij 'het hevig bewogen spel' noemt. Hij vergelijkt Shakespeare met Homerus en Dante, alle drie "het stralend einde en toppunt van een ontwikkelingsperiode." (Walch 1943: 309) Verder noemt hij het werk van Shakespeare "één van de meest ontzagwekkende monumenten van de menselijke geest". (Walch 1943: 309) Vervolgens schetst hij Shakespeares biografie, waarna hij een inventarisatie geeft van de hoeveelheid sonnetten en toneelstukken die Shakespeare heeft geproduceerd.

Tevens komt de receptie van Shakespeares werk in Engeland, maar ook in ons land, aan bod. Daarna volgt een chronologisch overzicht van Shakespeares toneelwerk, waarbij Walch ook per toneelstuk een korte samenvatting geeft. (Walch 1943: 309-312)

Walchs schrijfstijl is op zijn minst uitbundig te noemen, aangezien hij zijn zinnen vaak voorziet van bijstellingen, lange bijzinnen, bijvoeglijke naamwoorden en opsommingen. In de beschrijving van de chronologie van Shakespeares toneelstukken schrijft Walch bijvoorbeeld het volgende:

Dan keert Shakespeare tot de koningsdrama's terug en schrijft de twee spelen over *Hendrik IV*, waarin voor het eerst een figuur optreedt die tot zijn allerbeste scheppingen zou blijven behoren, het prachtype van de dikke, onbehouwen, zeer verstandige en zeer weinig moedige Falstaff. Een allermerkwaardigst personage vol geestige woordspelingen en spitsvondige redeneringen, een volkomen amoreel, maar alleramusantst heer.³⁷ (Walch 1943: 311)

Door Walchs voorliefde voor het gebruik van 'aller' voor bijvoeglijke naamwoorden, doet zijn schrijfstijl wat overdreven en misschien zelfs ietwat ongeloofwaardig aan. Walch is echter niet alleen maar positief. Over een van de laatste stukken van Shakespeares hand, *The Tempest*, zegt hij het volgende:

The Tempest (De Storm) is een vooral voor Shakespeare's doen bijzonder weinig verwickeld stuk, waarvan de handeling in drie uren verloopt. (Walch 1943: 312)

Dit is echter een van de weinige negatievere woorden die Walch aan Shakespeare en diens werk wijdt. De fragmenten die Walch in zijn werk heeft opgenomen zijn ontleend aan werken van Shakespeare die hij aanduidt als "bijzonder beroemd". (Walch 1943: 313)

3.4 Shakespeare in De Backers *Algemene Literatuurgeschiedenis*

In het register bij Franz De Backers *Algemene Literatuurgeschiedenis* wordt een apart trefwoord gewijd aan de sonnetten van Shakespeare, waarin naar twee pagina's van het derde deel wordt verwezen. Het gewone trefwoord 'Shakespeare' verwijst naar verscheidene pagina's in alle vijf de delen van de literatuurgeschiedenis. In het eerste deel gaat het om vier vooruitwijzingen, wanneer werken worden behandeld waaruit Shakespeare in zijn werk inspiratie heeft geput. (ALG I: 127,129, 328, 333) Hetzelfde is het geval voor het tweede deel, hoewel daar ook voorbeelden worden gegeven van een bepaalde stijl. (ALG II: 212, 252, 304, 312) In het derde deel dat handelt over de Renaissance, wordt het belang van Shakespeare voor deze periode al in de inleiding opgemerkt. (ALG III: 2) In eerste instantie wordt de naam van Shakespeare ook in

³⁷ In zijn *Algemene Literatuurgeschiedenis* noemt De Backer ditzelfde voorbeeld. (ALG III: 417)

dit derde deel een aantal keren genoemd, vaak in verband met Chaucer. (ALG III: 23, 58, 78, 155, 162, 183) Ook ter introductie van de Engelse literatuur wordt de naam van Shakespeare gebruikt. Schijnbaar is Shakespeare belangrijk genoeg om ook een paginagrote afbeelding van hem in dit deel te plaatsen. (ALG III: 383, 384)

Pas vanaf pagina 414 wordt er in dit derde deel een schets van Shakespeares leven gegeven. Deze biografische schets komt redelijk overeen met wat Walch schrijft, echter De Backer³⁸ voegt ook namen van personen uit Shakespeares directe omgeving toe. Waar Walch bijvoorbeeld schrijft dat Shakespeare op zijn achttiende in 1582 trouwt (Walch: 309), schrijft De Backer dat hij trouwt met de zevenentwintigjarige boerendochter Ann Hathaway. Ook de namen van Shakespeares ouders voegt hij toe. (ALG III: 414-415) De Backer is niet zo uitgebreid in de chronologie van Shakespeares stukken op de manier waarop Walch dat deed. De Backer schrijft in eerste instantie dat Shakespeares eerste stuk dateert uit 1591. Vervolgens schrijft hij dat de chronologie van Shakespeares stukken in vier groepen is in te delen. Hij bepaalt deze categorieën op grond van tijdsperiode en ontwikkeling van Shakespeares stijl. Per categorie somt hij de namen van de daarbij behorende stukken op. Hierna gaat hij in op de kwaliteit van de stukken die Shakespeare per periode heeft geschreven. (ALG III: 415-417)

Na de categorisering gaat De Backer in op de autobiografische elementen die in Shakespeares werken terug te vinden zijn, in relatie tot de veranderingen in de toon van zijn stukken per tijdsperiode. Vervolgens handelt De Backer nog anderhalve pagina over de invloed die Shakespeare op andere schrijvers heeft gehad. (ALG III: 418-419)

Het vergelijkende element komt in De Backers werk zeer duidelijk naar voren wanneer Shakespeare niet alleen aan de orde komt in relatie tot Engeland. De Backer noemt Shakespeare een voorbeeld voor de Duitse toneelschrijver Andreas Gryphius:

De verste oorsprongen van het Baroktoneel in Duitsland liggen in de vertoningen van de Engelse komedianten. [...] Ten eerste is het reeds uit SHAKESPEARE bekend hoe de beroepsspelers erop uit waren bij de toeschouwers goedkoop succes te oogsten. (ALG III: 495)

Een ander voorbeeld van deze vergelijkende behandeling is de mededeling dat Defoe's *Robinson Crusoe* richting geeft aan de Duitse roman. (ALG III: 505)

De schrijfstijl van De Backer is heel helder. Naast het schrijven van een samenhangend verhaal, probeert hij belangrijke achtergrondinformatie over bepaalde perioden, stromingen en auteurs te geven. Langere en kortere zinnen wisselen elkaar af en, doordat hij kleine stappen neemt bij het uitleggen van zaken, zijn de rode draad en de argumenten die De Backer aandraagt

³⁸ De Backer heeft het gedeelte over Shakespeare zelf voor zijn rekening genomen. (Schrickx)

eenvoudig te volgen. In het gedeelte waarin De Backer het werk van Shakespeare in vier perioden indeelt schrijft hij het volgende:

De stukken van de derde periode contrasteren scherp met de vroegere in hun toon, hun levenshouding, hun innerlijke over-volheid leidend tot een verwerpen van de zuivere lijn en tot kluwens van beelden en epigrammatische gezegdes. Dit is een periode van steeds toenemend pessimisme en van beangstigend nagaan van de rol van het noodlot. (ALG III: 417)

De eerste zin bevat een opsomming van allerlei vage termen, die door het toevoegen van de beknoptere tweede zin worden verduidelijkt. Deze zinnen gaan overigens over de autobiografische elementen die in het werk van Shakespeare doorschemeren. De Backer noemt hem voorafgaand aan deze zinnen "den zogenaamd objectieven dramaturg". (ALG III: 417)

De woorden die De Backer kiest om Shakespeares werk en persoon te karakteriseren zijn over het algemeen positief. Shakespeares taalgebruik uit de eerste periode duidt De Backer aan met de woorden "gezocht, euphuïstisch, soms bombastisch". Ook noemt hij "het vers nog dikwijls weinig soepel." (ALG III: 416) Dit is volgens De Backer ook nog het geval bij Shakespeares eerste meesterstuk *Romeo en Julia*. Verder is De Backer positief over dit stuk:

Het is een pure liefdekreet in het zonnige Zuiden die plotseling tragisch verstomt onder de slagen van het noodlottig toeval. (ALG III: 416)

Verder noemt De Backer Shakespeare "oneindig rijker, dieper en verscheidener" dan zijn voorgangers wiens goede en uitzonderlijke gaven hij wist te kristalliseren:

De grootste Engelse schrijver is hij, wellicht ook de grootste van alle schrijvers. Hij is universeler dan wie ook wegens de verscheidenheid van de gedramatiseerde onderwerpen en van zijn personages. (ALG III: 418)

Onder meer uit dit citaat, maar eigenlijk uit het gehele gedeelte dat de *Algemene Literatuurgeschiedenis* aan Shakespeare wijdt, blijkt dat De Backer zeer positief oordeelde over deze Engelse auteur.

3.5 Shakespeare in Van Heerikhuizens *Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken*

Ook Van Heerikhuizen is positief over Shakespeare en zijn werk. Hij noemt Shakespeare niet zelden een genie en zijn veelzijdigheid komt ook vaak ter sprake. Wel benadrukt Van Heerikhuizen nog maar eens dat Shakespeares talent niet gebloeid kon hebben zonder het bestaan van het werk van zijn voorgangers. Van Heerikhuizen probeert Shakespeare heel duidelijk in een stroming te plaatsen. Hij noemt hem aan de ene kant een Platonisch idealist, aan de andere kant probeerde Shakespeare volgens hem te vechten tegen het pessimisme. (Van

Heerikhuizen 1951: 218) De fragmenten die Van Heerikhuizen aandraagt in zijn bijdrage over Shakespeare zijn afkomstig uit *The Rape of Lucrece*, maar hij gebruikt met name de *Sonnetten* om de stilistische kenmerken in Shakespeares werk duidelijk te maken. Vooral de tegenstellingen die Shakespeare in zijn sonnetten tegenover elkaar plaatst, lijken voor Van Heerikhuizen van belang. Andere fragmenten komen uit *The Tempest*, *Macbeth*, *Anthony and Cleopatra* en *Measure for Measure*. (Van Heerikhuizen 1951: 218-222)

Van Heerikhuizen plaatst Shakespeare buiten zijn eigen tijd en land door hem als voorbeeld te noemen bij de schrijver van *De Ilias* en *De Odyssee*, Homerus, wanneer erover wordt getwijfeld of Homerus wel de schrijver van deze twee werken was: "schreef ook Shakespeare na zijn grote tragedies niet *The Tempest*?" (Van Heerikhuizen 1951: 73) Hoewel Van Heerikhuizen Shakespeare een genie noemt, nuanceert hij dit door Shakespeare in de schaduw te stellen van zijn voorgangers, die voor hem als voorbeeld hebben gediend. (Van Heerikhuizen 1951: 218) Ook relateert Van Heerikhuizen het werk van Shakespeare aan de schilderkunst in de renaissance, met name met betrekking tot de vraag wat mooi is en wat lelijk, wat goed en wat kwaad, wat licht en wat donker, en hoe die twee uitersten met elkaar samenhangen. Hij noemt deze tegenstelling een belangrijk uitgangspunt in Shakespeares werk. (Van Heerikhuizen 1951: 218)

Licht en donker staan hier in de schrilste tegenstelling tegenover elkaar: [...] Dit is echter nog niet alles: zijn vriend gaat óók een liaison aan met zijn maîtresse. Evenals het verhaaltje van Romeo en Juliet is dit een nuchter feit; wij kunnen echter niet laten er ook een symbolische betekenis in te zien. „Hoog" en „laag" bleken aan elkaar verwant: zij konden elkaar aantrekken!
(Van Heerikhuizen 1951: 219)

Eigenlijk is de hele paragraaf die Van Heerikhuizen aan Shakespeare wijdt opgebouwd uit deze tegenstellingen. Ook het verschil tussen optimisme en pessimisme komt aan bod. Volgens Van Heerikhuizen was Shakespeare meer thuis in het pessimisme, terwijl hij in zijn pogingen te positieve zijde te laten overwinnen minder succes had. (Van Heerikhuizen 1951: 220)

Van Heerikhuizen belicht Shakespeares stukken en diens eigenschappen vanaf verscheidene kanten. Hierdoor is zijn eigen mening moeilijk te destilleren uit zijn tekst. Hij staaft zijn argumenten door te laten zijn waaruit ze afkomstig zijn. Wanneer Van Heerikhuizen schrijft dat Shakespeare het volk zag als een chaotische massa, waarin hij voor zichzelf structuur wilde aanbrenge, schrijft hij:

Geen wonder dat het groeiend vermoeden van dergelijke verbanden tot nadenken stemde, het nadenken dat uit tal van passages in vele stukken spreekt, en dat zijn meest sprekende uitdrukking heeft gevonden in de Hamletfiguur. (Van Heerikhuizen 1951: 219)

Van Heerikhuizen is zich bewust van het voor de aard van zijn werk benodigde vergelijkende en tijdsoverschrijdende element, echter in het geval van Shakespeare met matig enthousiasme. Wanneer hij zegt dat Shakespeare op ten tijde van schrijven nog een van de meest levende auteurs is, relativeert hij deze uitspraak door het volgende te schrijven:

Niet dat wij hem teveel moeten moderniseren! Juist in zijn forsheid is hij nog volop een kind van zijn tijd. Hij kon uit een nog frisse nationale traditie putten, van welke men zich in de Renaissancetijd bewust was geworden. (Van Heerikhuizen 1951: 221)

Van Heerikhuizen is zeer positief over Shakespeare en dat blijkt heel duidelijk uit het volgende citaat: "Daarnaast was hij groot èn in het blijspel èn in het treurspel." (Van Heerikhuizen 1951:) Hij nuanceert én versterkt deze uitspraak door het volgende eraan toe te voegen:

Soms is er geen scherpe grens tussen die twee genres bij hem te trekken; hoe kon het anders, waar lieflijkheid steeds in gevaar kon omslaan en „the worst" in „laughter"? Zelden is in zijn belangrijkste blijspelen [...] het tragisch accent geheel afwezig, en soms is het zó sterk [...] dat wij een tijdlang kunnen menen met een tragedie te doen te hebben. (Van Heerikhuizen 1951: 221-222)

Van Heerikhuizen zegt hier aan de ene kant dat Shakespeares stukken niet altijd in een bepaald genre zijn in te delen, maar dat desondanks toch heel goed is in zijn werk, omdat hij zijn publiek op het verkeerde been weet te zetten.

3.6 Conclusie van de casus

Uit bovenstaande informatie is af te leiden dat de vijf literatuurgeschiedenissen allemaal een geheel eigen benaderingswijze hebben van de te bespreken onderwerpen. Het boek dat het meest van de rest verschilt is *Westeuropesche Letterkunde* van Gerrit Kalff. In zijn werk ruimt Kalff niet per auteur of per stroming een aantal pagina's in, maar hij behandelt de onderwerpen in chronologische volgorde en hij richt zich op de cultuurgeschiedenis. Hierbij voegt hij af en toe informatie over de gaven van de auteurs en hun werk toe. Blijkbaar vond hij biografische informatie over de auteurs minder belangrijk. De andere auteurs clusteren in een aantal pagina's alle informatie over Shakespeare en zijn werk. Margadant en Walch komen buiten deze pagina's verder bijna niet op hem terug in vergelijking met andere landen, auteurs of werken. Van Heerikhuizen en De Backer doen dit veel uitgebreider. Van Heerikhuizen gaat in dit opzicht heel thematisch te werk, aangezien hij zijn verhaal ophangt aan de spanning tussen de tegenstellingen in Shakespeares werk. Het vergelijkende element is essentieel voor een comparatieve literatuurgeschiedenis. Hieruit zou voorlopig geconcludeerd kunnen worden dat, omdat het vergelijkende element veel duidelijker naar voren komt in de recentere comparatieve

literatuurgeschiedenissen, deze werken dichter in de buurt komen van de doelstelling van een dergelijke literatuurgeschiedschrijving.

De benadering van de fragmenten verschilt ook per boek. Kalff gebruikte voornamelijk teksten in de originele taal van uitgave, terwijl Walch bijvoorbeeld de teksten in vertaling gaf. Dergelijke verschillen zouden kunnen wijzen op een verschil in de doelgroepen van de literatuurgeschiedenissen, waarbij academisch geschoolden worden geacht meer kennis van vreemde talen te hebben dan bij het grotere publiek het geval is. Het werk van Walch heeft overigens misschien zelfs veel weg van een bloemlezing, gezien de lengte van de fragmenten in het boek. Het combineren van literatuurgeschiedenis en bloemlezing is later door Van Heerikhuizen ook gedaan, die twee losse bloemlezingen uitgaf ter begeleiding van de tweedelige literatuurgeschiedenis.

Uit de schrijfstijl van de verschillende auteurs zijn ook verscheidene zaken op te maken. Het boek van Kalff doet korte en krachtige mededelingen om de lezer mee te geven wat hij moet weten. Margadant is iets langer van stof en ook Walch heeft veel meer woorden nodig om te tonen hoe geweldig hij Shakespeare vond. Kalff lijkt objectiever te zijn door niet al te veel op de details in te gaan, net als Van Heerikhuizen, hoewel deze laatste door Shakespeare en zijn werk van meerdere zijden te belichten, veel meer pagina's besteedt aan de auteur. In deze grote hoeveelheid pagina's, heeft hij in vergelijking tot de andere auteurs, echter veel minder bijvoeglijke naamwoorden nodig om Shakespeares werk en leven toe te lichten.

Ook de schrijfstijl kan iets zeggen over het publiek dat het boek in handen zou moeten krijgen. Van Kalffs boek lijkt het waarschijnlijk dat hij het boek onder meer tot doel had gebruikt te worden tijdens zijn colleges en dat blijkt ook uit zijn krachtige en objectieve stijl. Walchs boek was bedoeld voor mensen die thuis hun kennis over de wereldliteratuur wilden verbeteren, echter zijn mooischrijverij zou hierbij wel eens roet in het eten gegooid kunnen hebben. Het werk van Margadant was bedoeld als naslagwerk, maar zijn enthousiaste schrijfstijl en het talrijke gebruik van bijvoeglijke naamwoorden waarbij de objectiviteit ver te zoeken is, zullen niet tot het volbrengen van deze doelstelling hebben bijgedragen. Over de schrijfstijl van De Backer is niet veel te zeggen met betrekking tot de functie van het boek, omdat het boek geschreven is door meerdere auteurs met naar men mag aannemen niet allen dezelfde stijl van schrijven. Vanwege de uitgebreide schrijfstijl van Van Heerikhuizen zou zijn boek heel goed gebruikt kunnen zijn als literatuurgeschiedenis, maar ook in dit boek zijn bibliografieën opgenomen, waarin verwezen wordt naar ander werk, zodat ook zijn werk wel iets van een naslagwerk wegheeft.

Conclusies en aanbevelingen

Conclusie

De vraag of er algemene kenmerken toe te schrijven zijn aan het fenomeen comparatieve literatuurgeschiedenis is in deze scriptie benaderd op basis van methoden die gebruikt zijn bij onderzoek naar Nederlandse literatuurgeschiedenissen. Die methodiek is als leidraad genomen voor een onderzoek naar comparatieve literatuurgeschiedenissen. Om beter zicht te krijgen op de aanpak van het onderzoek naar Nederlandse literatuurgeschiedenissen zijn artikelen gebruikt die resultaten daarvan beschreven. Uit deze artikelen konden enkele aspecten worden gedestilleerd aan de hand waarvan we Nederlandse literatuurgeschiedenissen kunnen beschrijven. Naar verwachting zijn deze aspecten ook van belang bij de studie naar comparatieve literatuurgeschiedenissen. Het bleek te gaan om vier aspecten.

Het eerste aspect is de vorm van het boek, waarbij het uiterlijk van het werk van belang is. Bij het tweede aspect, inhoud, zijn meerdere zaken van belang, namelijk de schrijfstijl van de samenstellers, de biografische achtergrond die van auteurs wordt gegeven, de opbouw van het werk en de mate van objectiviteit in de literatuurgeschiedenis. Het derde aspect dat van belang is, is de beoogde doelstelling die de auteur met het boek had. Wat men met het boek probeerde te bereiken, staat vaak in de voorrede van het werk beschreven. De functie die het boek uiteindelijk heeft gehad is het laatste aspect dat onderzocht kan worden. Dit is in vergelijking met de andere drie lastiger vast te stellen, omdat de uiteindelijke functie gebaseerd is op de meningen van anderen, zoals die bijvoorbeeld in de media zijn gegeven.

Door deze aspecten bij vijf literatuurgeschiedenissen na te lopen, is het mogelijk een beeld te geven van het genre. Gebleken is dat de boeken qua vorm een duidelijke overeenkomst hebben, namelijk dat ze alle een redelijk formaat hebben, zowel in grootte van het boek, als in het aantal pagina's. Er is vaak veel aandacht besteed aan de verzorging van de boeken, wat blijkt uit de stevige kaften en de versieringen op de omslagen van de literatuurgeschiedenissen. Wat bij de vijf literatuurgeschiedenissen wat het aspect vorm betreft een verschil is, is het aantal delen waarin de boeken zijn verschenen. Margadant heeft bijvoorbeeld alle informatie in één handboek samengevat, terwijl De Backer vijf delen nodig had om alle informatie kwijt te kunnen.

Overeenkomsten wat betreft het tweede aspect, inhoud, zijn lastiger vast te stellen, aangezien voor deze scriptie slechts gedeelten uit de vijf literatuurgeschiedenissen zijn bestudeerd. Wel is duidelijk dat zowel Kalff als Walch zich vooral richtten op de literatuur in West-Europa vanaf de middeleeuwen, terwijl de andere drie auteurs trachtten ook dieper in te gaan op literatuur uit verder wegliggende geografische gebieden en vroegere literaire perioden.

Verder is het zo dat in alle vijf de comparatieve literatuurgeschiedenissen op de een of andere manier een verdeling bestaat tussen hoofdtekst, fragmenten, verdiepende tekst en illustraties. Echter, op basis van de deelstudie over Shakespeare met betrekking tot de literatuurgeschiedenissen is gebleken dat de boeken qua indeling zeer van elkaar verschillen. Walch leek bijvoorbeeld fragmenten van Shakespeares literaire werk zeer belangrijk te vinden, terwijl De Backer helemaal geen fragmenten toevoegde. In Kalfs *Westeuropesche Letterkunde* en in Walchs *Het Boek der Wereldliteratuur* komen geen illustraties voor, terwijl dat in de drie andere onderzochte comparatieve literatuurgeschiedenissen wel het geval is. Ook het al dan niet vertalen van fragmenten is een inhoudelijk verschil in de benaderingswijze van de auteurs.

Wat betreft de doelstelling kwamen de vijf literatuurgeschiedenissen redelijk overeen, aangezien ze allemaal beoogden een globaal overzicht te geven van de literatuur in een groot geografisch gebied gedurende een periode van een aantal eeuwen. Daarbij waren de auteurs van de boeken zich bewust van het feit dat hun werk onvolledig was en dat het boek waarschijnlijk slechts een eerste handvat zou bieden aan de lezer. Volledigheid was blijkbaar minder belangrijk.

Hoewel in de vorige alinea het woord 'lezer' is gevallen, is het wellicht beter die term met betrekking tot comparatieve literatuurgeschiedenissen te vervangen door 'gebruiker'. De boeken leken namelijk niet ontworpen te zijn om van kapt tot kapt gelezen te worden. Een aantal keren werd in de voorredes al gezegd dat het boek dienst zou moeten doen als naslagwerk. Dit is bijvoorbeeld bij *De Wereldliteratuur* van Margadant het geval. Ook uit de bibliografieën die bijvoorbeeld in het boek van Van Heerikhuizen en De Backer zijn opgenomen, bleek dat een belangrijke functie van wereldliteratuurgeschiedenissen een encyclopedische was. De gebruiker van het boek kon algemene informatie over en verwijzingen naar boeken vinden voor gerichtere informatie over het onderwerp dat hem interesseerde.

In de voorwoorden van hun werk schreven de auteurs van de comparatieve literatuurgeschiedenissen vaak dat het schrijven ervan een zware onderneming was geweest. Het is waarschijnlijk dat het onderzoeken van een dergelijk werk ook moeilijk is. In de casus in hoofdstuk drie is slechts een klein gedeelte van de vijf afzonderlijke literatuurgeschiedenissen onder de loep genomen. Hoewel met betrekking tot de inhoud en de functie van de boeken enkele algemene conclusies getrokken konden worden, zal voor het bevestigen hiervan uitgebreider onderzoek nodig zijn. Dit neemt niet weg dat de onderzoeksmethode die bij de casus gebruikt is, wel bruikbaar lijkt te zijn.

Aanbevelingen voor nader onderzoek

Zoals hierboven al is beschreven is ook het doen van verder en uitgebreider onderzoek zoals dat is gedaan in de casus waarschijnlijk nodig om een gedetailleerder beeld van de comparatieve literatuurgeschiedenissen te krijgen. Daarnaast bestaan er echter meer onderwerpen met betrekking tot deze vijf boeken die onderzocht kunnen worden. Hierbij kan men denken aan onderzoek dat zich richt op de inhoud, zoals een gericht onderzoek naar stromingen en genres of naar stilistische kenmerken van de auteurs. Maar onderzoekers kunnen zich ook vragen stellen over de productiewijze, zettechnieken en verkoopcijfers van de boeken. Hieronder volgt een korte opsomming van onderzoeken die nuttig zouden kunnen zijn voor de hedendaagse literatuurwetenschap.

Het is zo dat ook reeds in de tweede helft van de negentiende eeuw comparatieve literatuurgeschiedenissen in Nederland verschenen. En ook in onze tijd verschijnen dergelijke boeken nog.³⁹ De hoeveelheid onderzoeksmateriaal die ter beschikking stond voor deze scriptie was echter al zo groot, dat het toevoegen van nog meer en nog recentere literatuurgeschiedenissen het corpus te veelomvattend zou maken. Daarom zijn deze boeken hier buiten beschouwing gelaten. Dit betekent niet dat een onderzoek naar recentere literatuurgeschiedenissen niet tot de mogelijkheden behoort. Voor een diepgaander vervolgonderzoek zou het corpus met deze werken kunnen worden uitgebreid.

Hoewel de vijf onderzochte literatuurgeschiedenissen veel met elkaar gemeen hebben, is er één literatuurgeschiedenis die op een zeer essentieel punt van de andere vier verschilt. *Algemene Literatuurgeschiedenis* onder redactie van Franz De Backer is geschreven door een collectief van auteurs. Daarbij bestaat het boek uit vijf delen die alle door verschillende auteurs zijn geproduceerd, onder toezicht van een andere redacteur. Een dergelijke werkwijze heeft ongetwijfeld geleid tot duidelijke verschillen in de inhoud en schrijfstijl van de boeken, en delen ervan, aangezien ook de verschillende delen door meerdere mensen zijn samengesteld. Een nader onderzoek hiernaar zou tevens tot de mogelijkheden kunnen behoren.

Het boek *De Wereldliteratuur: Geschiedenis der Letteren* van Margadant was in eerste instantie bedoeld als een vertaling van het Duitstalige *Geschichte der Weltliteratur* van Paul Wiegler. Deze Wiegler heeft naast dit werk ook een geschiedenis van de Duitse literatuur geschreven. Dit werk *Geschichte der deutschen Literatur* is in 1930 in twee delen verschenen. Hij schreef dit boek dus ongeveer vijftien jaar na verschijnen van zijn wereldliteratuurgeschiedenis.

³⁹ Een voorbeeld hiervan is de driedelige *Nieuwe Literatuurgeschiedenis: Overzicht van de Europese letteren van Homerus tot heden* dat in 1994 onder redactie van Siem Bakker e.a. bij Uitgeverij Meulenhoff is verschenen. Het eerste deel van deze reeks behandelt de Oudheid tot het jaar 1600, het tweede deel de periode tussen 1600 en 1900 en het derde deel gaat over de periode 1900 tot heden.

Hoewel Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers ook vaak zowel een comparatieve literatuurgeschiedenis als een literatuurgeschiedenis van de Nederlandse literatuur hebben geschreven, is er toch sprake van een verschil. De Nederlanders, onder wie Kalff en Walch, hebben namelijk eerst een Nederlandse literatuurgeschiedenis geschreven en pas daarna een wereldliteratuurgeschiedenis. De volgorde is dus anders. Het zou interessant kunnen zijn, om in een internationaal onderzoek naar comparatieve literatuurgeschiedenissen, de trend hierin te onderzoeken.

Een laatste onderzoeksproject zou zich weer kunnen richten op de samenhang tussen de comparatieve literatuurgeschiedenissen onderling. De Backer verwijst in zijn werk bijvoorbeeld naar Kalff. (ALG III: 78-80) Het is een interessante vraag in hoeverre auteurs van literatuurgeschiedenissen collega's en concurrenten beoordeelden in hun eigen werk. Een inventarisatie van deze informatie zou bijvoorbeeld iets kunnen zeggen over de waarde die de geschiedschrijvers aan elkaar toekennen. In dit kader zou het bijvoorbeeld ook interessant de literatuurgeschiedenissen te toetsen aan opvattingen die de auteurs ervan over literatuurgeschiedenis en -geschiedschrijving uitten in bijvoorbeeld tijdschriften en kranten. Zo zou men kunnen kijken in hoeverre Kalffs *Westeupeesche Letterkunde* voldoet aan zijn opvattingen over literatuurgeschiedenis, zoals hij die beschrijft in zijn *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis* en in artikelen in het tijdschrift *Vragen des Tijds*.

Bibliografie

Afbeeldingen

- Figuur 1. Advertentie voor Van Wijns *Historische en letterkundige avondstonden*. *Rotterdamsche Courant*. 3 juli 1802, p. 4.
- Figuur 2. Winkel, J. te *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. <www.dbnl.org/tekst/brin017gesc03_01/brin017gesc03_01_tpg.gif>
- Figuur 3. Omslag deel twee *Westeupeesche Letterkunde*: Imprimatur Vaassen. <www.imprimatur.nl/images/kalf2.jpg> 02-07-2010
- Figuur 4. Advertentie *De Wereldlitteratuur. Het Vaderland* 11 maart 1930, p. 9
- Figuur 5. Heerikhuizen, F.W. van *Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken - Deel I & II*: Boekelaar Geleen. <i163.photobucket.com/.../Boekelaar/P2130657.jpg> 02-07-2010

Archieven

- Archief Kruseman. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
- Archief Margadant a. Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- Archief Margadant b. Letterkundig Museum Den Haag.
- Archief Walch. Letterkundig Museum Den Haag.

Boeken

- Backer, F. De, e.a. I *Algemene Literatuurgeschiedenis: Geschiedenis van de belangrijkste figuren en stromingen in de wereldlitteratuur - in vijf delen. Deel I De Oudheid*. H. Wagenvoort e.a. (eds.) Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. De Haan N.V. [1943]
- Backer, F. De e.a. II *Algemene Literatuurgeschiedenis: Geschiedenis van de belangrijkste figuren en stromingen in de wereldlitteratuur - in vijf delen. Deel II De Middeleeuwen*. J. De Vries e.a. (eds.) Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. De Haan N.V.
- Backer, F. De e.a. III *Algemene Literatuurgeschiedenis: Geschiedenis van de belangrijkste figuren en stromingen in de wereldlitteratuur - in vijf delen. Deel III De Renaissance*. P. Sobry e.a. (eds.) Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. De Haan N.V. [1949]
- Backer, F. De e.a. IV *Algemene Literatuurgeschiedenis: Geschiedenis van de belangrijkste figuren en stromingen in de wereldlitteratuur - in vijf delen. Deel V De Moderne tijd*. J.J. Gielen e.a. (eds.) Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. De Haan N.V. [1954]
- Backer, F. De e.a. V *Algemene Literatuurgeschiedenis: Geschiedenis van de belangrijkste figuren en stromingen in de wereldlitteratuur - in vijf delen. Deel IV Van Classicisme naar Romantiek 1700-1850*. J.C. Brandt Corstius e.a. (eds.) Utrecht: Uitgeversmaatschappij W. De Haan N.V.
- Berg, W. van den. 1989 "Over het vaderschap van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving". *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse letterkunde*. 6: 320-324.
- Bork, G.J. van. 1989 "Ten Brink: Idealist of positivist?". *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse letterkunde*. 6: 329-332.
- Bork, G.J. van. 2006 "Heerikhuizen, Frederik Willem van". Schrijvers en dichters (DBNL biografieënproject I). DBNL 2004. <dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0454.php> 14-06-2010
- Colmjon, G. & L. Verbraeck "Wereldletterkunde". In: *De Litteraire Gids* 4 no. 58, december 1929: 7.
- Dam Ham, J.L.J. ten. 1930 "S.W.F. Margadant. *De Wereldlitteratuur*. Geschiedenis der Letteren. Met eene inleiding van Dr. J.L. Walch en tweehonderd portretten en illustraties." *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar onderwijs*. 26 februari 1930: 796-797.
- *De Gelderlander*. 23 mei 1952: 11

- Eckeren, G. van. 1924 "Idee en Leven: Kanttekeningen bij de literatuur van den dag. LXXVIII: *Westeuropesche Letterkunde*, door Dr. G. Kalff. Tweede deel. Hervorming en Renaissance Uitgegeven en vermeerderd met een Levensbericht en Bibliographie, door Dr. G. Kalff Jr." *Den Gulden Winckel*. nov. 1924, 172-175.
- Eyszelsteijn, B. van. 1948 "Steven Willem Floris Margadant (22 Nov. 1887, 's-Gravenhage, 15 Maart 1946)" *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1946-1947*. E.J. Brill, Leiden. DBNL 2005.
<www.dbnl.org/tekst/_jaa003194701_01/_jaa003194701_01_0012.php> 19-04-2010
- G. H., 1950 "Johannes Lodewijk Walch ('s-Gravenhage, 2 Januari 1879 – Amsterdam, 12 December 1946)" *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde – Leiden. Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1947-1949*. E.J. Brill, Leiden. DBNL 2005.
<www.dbnl.org/tekst/_jaa003194801_01/_jaa003194801_01_0019.php> 21-04-2010
- Gerwen, J. van, C. Seegers en F. de Goey. "Schreuder, Peter. – Oprichter en directeur van de N.V. Maandblad „Succes“." In: *Biografieën van Nederlandse ondernemers*. <<http://www.iisg.nl/ondernemers/pdf/pers-1329-01.pdf>> 22-04-2010
- Glas, F.D.G. de. 2009 "Het boek als fysiek object - distributie: Assortiment (genre/taal) en vorm van het verhandelde boek". In: M. van Delft en Clemens de Wolf (eds.) *Bibliopolis: geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland*. Zwolle: Waanders Uitgevers. 238-239.
- Grootes, E.K. 1989 "Van Es: Voorvechter van de stilistiek". *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse letterkunde*. 6: 350-353.
- Heerikhuizen, F.W. van. 1951 *Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken - Deel I: Van de vroegste tijden tot ongeveer 1825*. Leiden: A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V.
- Heerikhuizen, F.W. van. 1956 *Gestalte der Tijden: De wereldletterkunde in hoofdtrekken - Deel II: De nieuwste tijd (van ongeveer 1825 tot heden)*. Leiden: A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V.
- *Het nieuws van den dag: kleine courant*. 23 november 1887 (2e blad).
- *Het Vaderland*. 7 maart 1930a (avondblad D): 2.
- *Het Vaderland*. 8 maart 1930b (avondblad C): 1.
- *Het Vaderland*. 29 oktober 1939 (ochtendblad C): 9.
- Hoeven, H. van der. 1989 "Kalff, Gerrit (1856-1923)". *Biografisch Woordenboek van Nederland*. ING – Den Haag. *Biografisch Woordenboek van Nederland 1971-2008*. K. van Berkel e.a. BWN3 14-05-2008
<www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/kalffg> 12-04-2010
- Johannes, G. 2006 "'Wat kon men daar een massa leren!': Vaderlands literatuuronderwijs in de negentiende eeuw". In: G.J. Dorleijn & K. van Rees (eds.). *De productie van literatuur: Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt. 39-68.
- Kalff, G. 1916 "Algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis: een leemte in ons hoger onderwijs." In: *Vragen des Tijds*. 11 januari 1916: 451-476.
- Kalff, G. 1920 "Nationaal en Internationaal" *Vragen des Tijds*. 1 december 1920: 247-263.
- Kalff, G. 1889 "Persoonlijke dienstplicht. Herinneringen en wenken." In: *De Gids*. 1889: 401-434.
- Kalff, G. 1898 "Pro Patria." In: *De Gids*. 1898: 397-439.
- Kalff, G. 1923a *Westeuropesche Letterkunde: Eerste deel 15de-16de eeuw*. Groningen – Den Haag: J.B. Wolters' U.M.
- Kalff, G. 1923b *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon.
- Laan, K. ter. 1952 *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*. G.B. van Goor Zonen's Uitgeversmaatschappij, Den Haag / Djakarta 1952 (tweede druk)
<dbnl.org/tekst/laan005lett01_01/laan005lett01_01_1050.php>
- Laan, N. 2007 *Het belang van smaak: Twee eeuwen academische literatuurgeschiedenis*. Amsterdam: Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam.
- Leezenberg, M. & G. de Vries. 2001 *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Levie, S. 1991 "Literatuurgeschiedschrijving". In: P. Zeeman (red.) *Literatuur en context: een inleiding in de literatuurwetenschap*. Nijmegen: SUN. p. 252-279.
- Lindeman, L. 1941 "De walgelijke taal en houding van prof. dr. Jan L. Walch". In: *Volk en Vaderland*. Rotterdam: Nenasu. 3 oktober 1941: 7.
- Linnebank, H. 1923 "Van Nederlandsche Letteren: CCLIV, Dr. G. Kalff. *West-Europeesche Letterkunde*". In: *Het Centrum*. 15 december 1923 (derde blad): 7.
- Luger, B. 1989 "G. Kalff: Bloem en vrucht". *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse letterkunde*. 6: 337-340)
- Maas, L.H. 1998 *Pro Patria: Werken, leven en streven van Gerrit Kalff 1856-1923*. Hilversum: Verloren.
- Margadant, S.W.F. 1930 *De Wereldliteratuur: Geschiedenis der Letteren*. 's-Gravenhage: J. Philip Kruseman.
- Margadant, S.W.F. 1934 *Geschiedenis van het letterkundig genootschap Oefening Kweekt Kennis, 1834-1934*. Den Haag: H.P. Leopold.
- Molhuysen, P.C. en P.J. Blok (red.). 1933 *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 9*. Leiden: A.W. Sijthoff.
- Nederlandse Taalunie. 2010 "Literatuurgeschiedenis" *Nederlandse Taalunie*. 2010. <<http://taalunieversum.org/literatuur/literatuurgeschiedenis/>> 4 juni 2010
- Oostrom, F.P. van. 1989 "Jonckbloet: De grondlegger". *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse letterkunde*. 6: 325-328.
- Panhuijsen, J. 1952 "Wandeling door de literatuur der eeuwen: Bloemlezing van Vlaams auteur omvat letteren der wereld". In: *De Gelderlander*. 29 maart 1952: 7
- Prinsen, J. 1923 "Vergelijkende Letterkunde: Dr. G. Kalff, *West-Europeesche Letterkunde*". In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. 9 juni 1923 (avondblad): 13-14.
- Prinsen, J. 1924 "Dr. G. Kalff, *West-Europeesche Letterkunde*, 2^e deel, Hervorming en Renaissance". In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. 20 september 1924 (avondblad A): 4.
- Schrickx, W. 1962 "Franz de Backer (Aalst, 22 juni 1891 - Ukkel, Brussel, 23 juni 1961)". Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde – Leiden. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1961-1962*. E.J. Brill, Leiden. DBNL 2005. <dbnl.org/tekst/_jaa003196201_01/_jaa003196201_01_0029.php> 04-06-2010.
- Schuurisma, R. *Jaren van opgang: Nederland 1900-1930*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2000.
- Spies, M. 1989 "Te Winkel: Literatuurgeschiedenis als wetenschap". *Literatuur: tijdschrift over Nederlandse letterkunde*. 6: 333-336.
- Tak, W.G. van der. 1959 "Gerrit Hulsman (Westmaas, 5 maart 1867 – Lochem, 9 december 1958)" Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde – Leiden. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1958-1959*. E.J. Brill, Leiden. DBNL 2005.
- Walch, J.L. 1923a "Dr. G. Kalff, „*Westeupeesche Letterkunde*". In: *Groot Nederland II* 1923a: 506-509.
- Walch, J.L. 1923b "Vergelijkende Literatuurgeschiedenis: Prof. dr. G. Kalff, *West-Europeesche letterkunde*". In: *Het Vaderland*. 29 juli 1923b (ochtendblad): 6.
- Walch, J. 1925 "Een nagelaten geschrift van Prof. Dr. G. Kalff – **Westeupeesche Letterkunde** door **Dr. G. Kalff**". In: *Het Vaderland* 57, 28 juni 1925 (ochtendblad B): 5.

Bijlage: Nederlandse literatuurgeschiedenissen en hun auteurs

W.J.A. Jonckbloet - *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1881-1885)

Willem Jozef Andries Jonckbloet (1817-1885), een veelzijdig man die aan verscheidene instituten hoogleraar was en ook Tweede Kamerlid is geweest (Blok & Molhuizen 1933), wordt wel de grondlegger van de Nederlandse literatuurgeschiedenis genoemd. Volgens Van Oostrom, de auteur van het artikel "Jonckbloet: De grondlegger"

mag hij toch bij uitstek gelden als degene die onze literatuurgeschiedenis van de middeleeuwen heeft vormgegeven. (Van Oostrom 1989: 325)

Van Oostrom noemt Jonckbloet de eerste geleerde die een literatuurgeschiedenis schreef die kon dienen als een belangrijk werk dat andere geleerden ter hand konden nemen als basis voor hun eigen werk. (Van Oostrom: 327)

Jonckbloets *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1881-1885) ontving al in de tijd van verschijnen kritiek, van onder anderen collega-auteurs, zoals Coenraad Busken Huet en Johannes van Vloten, beiden ook toen al gekende namen in de gevestigde neerlandistiek. Gerrit Kalff wilde met betrekking tot de verhouding tussen wetenschap en kunst laten zien dat Jonckbloet een literatuurhistoricus was die van de literatuur wenste of eiste dat de invloed op het leven erin naar voren kwam. Kalff was van mening dat Jonckbloet, die een dergelijke opvatting had, zijn eigen godsdienstige en staatkundige gevoelens in zijn werk deed uitkomen. Hij schreef over Jonckbloets Nederlandse literatuurgeschiedenis het volgende:

"[...] in Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* is duidelijk te zien, dat hier een volbloed-liberaal aan het woord is." (Kalff 1923b: 302)

Van Oostrom schrijft dat Jonckbloet een wetenschappelijke gedrevenheid met een romantische en esthetische kant heeft, die tot uiting komt in zijn manier van schrijven. Hierdoor lijkt Jonckbloets werk voor de huidige lezer nogal verouderd en droog. Jonckbloets schrijfstijl zorgt ervoor dat zijn teksten moeilijk verteerbaar zijn, zodat weinigen zijn boek tegenwoordig nog van kaft tot kaft zullen lezen. Hoewel Jonckbloets werk bij verschijning nog werd aangeduid als een literatuurgeschiedenis, is zijn boek in de loop der tijd steeds vaker gebruikt als naslagwerk, waarin men bepaalde onderwerpen gemakkelijk kan nazoeken. In Van Oostroms woorden is Jonckbloets literatuurgeschiedenis een "getuigenis uit een voorbije tijd". (Van Oostrom: 326)

Ondanks het feit dat Jonckbloets teksten af en toe passie en affiniteit laten doorschemeren, is zijn werk over het algemeen uiterst serieus. Critici meenden dat zijn boek te

veel zou ingaan op de historie en te weinig op de in de literatuur aanwezige pracht. (Van Oostrom: 327-328) Als wetenschappers de kennis en de kunde van Jonckbloet niet genuanceerd zouden hebben, zouden er geen nieuwe literatuurgeschiedenissen verschenen zijn en nog steeds verschijnen.⁴⁰

J. ten Brink - *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw (1888-1889)*

Waar Jonckbloet literaire geschiedschrijving blijkbaar zag als het geven van een historisch overzicht van de literatuur, vatte Jan ten Brink (1834-1901), theoloog en opvolger van Jonckbloet als hoogleraar Nederlands te Leiden (Ter Laan 1952), literatuurgeschiedschrijving op als de geschiedenis van de auteurs en hun levensomstandigheden. Uit de driedelige *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw (1888-1889)* blijkt dat Ten Brink literatuur wilde verklaren vanuit de invloeden die ras, natuur, bodem, klimaat en tijd op de schrijver van literatuur uitoefenden. Daarnaast kende hij auteurs in zijn beschrijvingen waardeoordelen toe, zonder hiervoor argumenten aan te dragen. Op basis van zijn 'algemeen menselijk oordeel' plaatste hij het literaire werk van een bepaalde auteur in een stroming door de kwaliteit van het werk aan te duiden op een schaal van opkomst, bloei en verval. (Van Bork 1989: 331-332)

J. te Winkel - *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde (1908-1921)*

Iemand die volgens literatuurhistorica Marijke Spies op het gebied van de Nederlandse letterkunde eveneens een autoriteit was, is hoogleraar Jan te Winkel (1847-1927). In haar artikel "Te Winkel: Literatuurgeschiedenis als wetenschap" noemt Spies zowel de grote hoeveelheid feiten die hij in zijn werk opsomt, als zijn ideële grondslag voor de wetenschappelijke geschiedschrijving oorzaken van de blijvende actualiteit van Te Winkels handboek *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde (1908-1921)*. Te Winkel benoemde de wetenschap als de kennis van feiten in hun onderlinge verhouding en causale samenhang. Te Winkels standpunt kwam er in het kort op neer dat een literatuurwetenschapper zich verre moest houden van zijn eigen esthetische waarden; hij moest een objectief overzicht geven. (Spies 1989: 333-335)

⁴⁰ Een voorbeeld van een recente Nederlandse literatuurgeschiedenis is het als zevendelig overzicht beoogd werk dat onder leiding van de Nederlandse Taalunie verschijnt. De delen 1, 2, 3, 5, en 7 zijn reeds verschenen. De reeks zal naar verwachting in 2011 voltooid zijn. (Nederlandse Taalunie)

Hoewel aan dit streven naar objectiviteit uiteraard nooit voldaan kan worden, ook niet door Te Winkel zelf, heeft hij de verleiding kunnen weerstaan het artistieke gehalte van de literatuur te beschrijven aan de hand van literaire ontwikkelingslijnen en cultuurhistorische verbanden. Het ging Te Winkel om het bestuderen van de historische veranderingen in de literatuur en niet van de wereld eromheen. Daarom ruimde hij in zijn literatuurgeschiedenis veel plaats in voor de literaire opvattingen uit het verleden en de historische receptie. (Spies: 335)

G. Kalff - *Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde* (1906-1912)

Ook letterkundige Gerrit Kalff (1856-1923) zag een groot belang in het bestuderen van historische veranderingen. Hij beperkte zich echter niet tot veranderingen in de literatuur. Kalff zag een nauwe relatie tussen literatuurgeschiedenis en cultuurgeschiedenis. Uit verscheidene onderzoeken die gedaan zijn naar de vraag of Kalff in zijn zevendelige *Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde* (1906-1912) daadwerkelijk voldoet aan zijn eigen opvatting over literatuurgeschiedenis, zoals hij die schrijft in *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis* (1914), blijkt dit niet het geval. Hoewel de afzonderlijke delen los van elkaar goed te lezen waren, was de gewenste samenhang waarover Kalff sprak in zijn *Inleiding*, in zijn eigen literatuurgeschiedenis over de Nederlandse letterkunde niet aanwezig: een leidende gedachte ontbrak. Ook de psychologische diepte zou missen, evenals een diep religieus besef. (Luger 1989: 339)

G.A. van Es & G.S. Overdiep - *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* (1948)

Gustaaf Amandus van Es (1904-1981), verbonden aan de letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen, en de Groningse hoogleraar G.S. Overdiep (1885-1944) waren de initiatiefnemers van een andere Nederlandse literatuurgeschiedenis. Emeritus hoogleraar Nederlandse historisch letterkunde E.K. Grootes, gaat in een artikel in *Literatuur* zeer uitvoerig in op zowel vorm en inhoud van hun werk als op doelstelling, functie en effect van het boek. Dit artikel lijkt een perfecte onderzoeksmethode te schetsen voor een studie naar literatuurgeschiedenissen.

Na het overlijden van Overdiep in 1944 zorgde Van Es voor de voltooiing van het boek *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, waardoor hij uiteindelijk het meeste werk voor zijn rekening nam. Bij de totstandkoming van dit werk, een monumentaal handboek naar ontwerp uit de jaren dertig, werd ernaar gestreefd om taalkundig en letterkundig onderzoek te

integreren⁴¹. Stilistisch onderzoek was hierbij het uitgangspunt. De stijl van de auteur werd in dit onderzoek gezien als een uiting van diens persoonlijke gesteldheid. Deze opvatting was ook Van Es toegedaan, zoals bijvoorbeeld blijkt in zijn oratie uit 1946, waarin hij de grenzen aan literatuurgeschiedschrijving erg breed stelt. Letterkundige werken waren volgens Van Es de uitdrukking van aard en ontwikkeling van geestelijke stromingen. Verder meende Van Es dat de literatuurgeschiedschrijving het karakter en de psyche van de auteurs benaderde. Van Es vond de aandacht voor de analyse van taal en stijl overschat en wilde zoeken naar een betere fundering van het literaire waardeoordeel. (Grootes 1989: 350-351)

De bijdragen van Overdiep kenmerken zich door de grote hoeveelheid citaten,

waarin affectief taalgebruik en ritmische eigenaardigheden door cursivering en plaatsing van accenttekens zichtbaar worden gemaakt. (Grootes: 351)

Ook in de bijdragen van Van Es worden de stilistische kwaliteiten van de auteurs benadrukt, hoewel hij tevens aandacht besteedde aan de inhoud van de behandelde werken. Van Es trachtte aan de stilistische kenmerken van de auteurs een waardeoordeel te verbinden. Volgens Grootes is de sturende rol van de retorica, met haar uitgebreide inventaris van stijlfiguren, die Van Es in zijn beschrijvingen gebruikt, opvallend. (Grootes: 351-352) Hoewel beide auteurs een objectieve analyse trachtten uit te voeren door zich zo veel mogelijk te verplaatsen in de auteurs van literaire werken, is het onvermijdelijk de persoonlijke aspecten van de twee compilatoren buiten beschouwing te laten.

Hoewel in de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* van Van Es en Overdiep bepaalde belangrijke cultuurhistorische aspecten, zoals barok en renaissance, veelvuldig genoemd worden, meent Grootes dat een samenhangend verhaal in de ontwikkeling van literaire ontwikkelingen ontbreekt. Hij noemt het werk veel minder een geschiedenis dan een overzicht van verschillende auteurs en hun werken. (Grootes: 351) Van Es beschrijft het werk van auteurs met wie hij een zekere affiniteit heeft zeer zorgvuldig, waaruit blijkt dat hij de betreffende werken zelfstandig en zeer grondig heeft bestudeerd. Dergelijke auteurs introduceert Van Es met een korte biografische schets, waarna hij ingaat op de karakterisering van de stijl en de dichterlijke persoonlijkheid. Het belangrijkste aspect van zulke beschrijvingen

⁴¹ Het integreren van taalkundig en letterkundig onderzoek lijkt in deze periode een tendens te zijn. Volgens Nico Laan waren veel onderzoekers uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw aangesteld om zowel taal- en letterkunde te doceren. De hierboven reeds behandelde Te Winkel was een van de onderzoekers die deze opdracht zo serieus nam dat hij zowel een literatuur- als een taalgeschiedenis heeft geschreven. (Laan: 163)

vormt steeds de uitvoerige beschrijving van de inhoud van de voornaamste werken, geïllustreerd met lovende of kritische opmerkingen. (Grootes: 352)

De beoogde functie van literatuurgeschiedenissen, namelijk het wekken van een algemene interesse voor de nationale letterkunde, krijgt door de bijdragen van Van Es op deze manier zeker betekenis. Echter de historische doelstelling, namelijk

het verdiepen van het inzicht in de ontwikkelingsgang van de letterkunde en de poging die in een ruimer cultuurhistorisch verband te verklaren (Grootes: 352),

wordt niet gehaald.

